

perspektivy

Sešit 3 • Duben 1962

Z OBSAHU

Otevírání studánek

Nové básně od Kavky a Martínka

Listopad překládá René Chara

**Esséje a studie od Čepa, Foita, Hlavatého,
Rozehnalů a Dena**

Rozhovory

Povídka od Listopada

Kritické poznámky

3

K u l t u r n í s b o r n í k

Universum Press Co., 149 Wooster St., New York 12 • Cena \$ 1.00

Z OBSAHU

OTEVÍRÁNÍ STUDÁNEK	1 — 2
Z NOVÝCH ČESKÝCH VERŠŮ	
<i>Jiří Kavka: Pomník</i>	3 — 5
<i>Josef Martínek: Dárek k svátku, Smutné pokolení</i>	5 — 6
Z PŘEKLADŮ SVĚTOVÉ POEZIE	
<i>František Listopad a René Char</i>	7 — 8
PRŮHLEDY A PRŮLOMY	
<i>Jan Čep: Obraznost a výpočet</i>	9 — 12
<i>Václav Hlavatý: Věda-Náboženství-Morálka</i>	12 — 22
<i>Alois Rozehnal: Právní teorie</i>	22 — 31
<i>Petr Den: Esej — hrdina naší doby</i>	32 — 44
<i>F. V. Foit: Boj o afrikanisaci "afrického" umění</i>	45 — 47
ROZHOVORY	
<i>František Listopad a Pavel Želivan o existencialismu</i>	48 — 50
BELETRIE	
<i>František Listopad — Můj holič a kadeřník</i>	51 — 55
KRITICKÉ POZNÁMKY	56 — 64

Kulturní sborník PERSPEKTIVY

Redaktor Ladislav Radimský

Redakční poštu adresujte na adresu redaktora: 205 East 82nd Street, New York 28, N. Y. — USA. Rukopisy se nevracejí. Redaktor si vyhrazuje právo zkracovat text. Podepsané články nevyjadřují nutně stanovisko redaktora nebo vydavatele.

Vydává F. Suehla

Tiskne Universum Press Co., 149 Wooster Street, New York 12, N. Y. Cena každého sešitu sborníku je \$ 1.00 nebo protihodnota v jiných měnách. Možno předplatit libovolný počet sešitů. Darů na tiskový fond se užije k zaslání sborníku do Československa, odkud nelze čekat peněžní poukazy. Předplatné, event. příspěvky na tiskový fond a administrativní korespondenci adresujte na vydavatele.

Perspektivy

Sešit 3. — Duben 1962

Otevírání studánek

Dlouhá byla zima v naší vlasti a skoro všechny studánky zamrzly a zanesly se blátem a špínou. Studánky však chtějí býti čisté a starat se o jejich život je úkolem vzdělců. Odpovědnost není dnes menší, než byla odpovědnost našich předků na konci osmnáctého století. Tenkrát naše vlast byla tak št'astná, že našla čističe pramenů, kteří jí podstrčili zakázané knížky, z nichž "každá jak houser statečná a bílá, se bránila a křídly kolem sebe bila". Nevěřím, že se chceme provinit zradou vzdělců, že netoužíme obnovit slavnou tradici domácích buditelů a exulantů, a že české a slovenské vzdělanstvo, doma i v cizině, se spokojí s rolí těch, které Vance Packard nazval "the status seekers".

Je třeba se duchem navracet domů k otvírání studánek a takové návraty mohou být ušlechtilější a mocnější než návraty železnicí a letadlem. Nemusí také ohrozit naši účast na světové kultuře. Naopak. Je krásné, poznáme-li dokonale řeč a kulturu země, v níž žijeme, je ještě krásnější, dovedeme-li hrát kladnou roli v jejím politickém, hospodářském a akademickém životě. Je také pěkné, udržujeme-li vzpomínky na minulost a schováváme-li do svých skleníků zděděné sošky a vázičky. Nestačí to však. Nestačí například se držet šosů Purkyně, Dvořáka a Masaryka, aby odlesk jejich slávy nás okrášlil. Je třeba vědět, že Purkyně na své vratslavské universitě byl stále duchem a srdcem doma, že Dvořák v Americe byl Dvořákem jen proto, že i v Americe tvořil ze svého češství, a že Masaryk v cizině neměl pro důležitější práci

ani čas oslavovat velikány našich dějin. "Jeť sláva otců krásný šperk pro syny, však kdo chceš ctěn být, dobud' cti si sám!" Tak nějak to kdysi napsal Svatopluk Čech. Důležitější než to, co jsme kdysi "dali" světu, je to, co dáváme nyní. A nedáme nic, nebudeme-li tvořit ze své tradice. Tradice je však prázdné slovo, není-li tradicí tvorby. "Mrtví jistě ztvárňují živé", bylo krásně a správně napsáno, "ale je věcí živých, aby v nich mrtví ožili novým tvůrčím skutkem a nabyli dalšího, vyššího smyslu. Dramata věrnosti končí jen tehdy dobře, končí-li nevěrou, touto nevěrou nové a větší lásky". Proto heslo "Věrní zůstaneme!" mělo by znamenat něco jiného, než to, co znamenalo dosud: necht' je rozkazem k otevření srdcí a myslí tvorbě mladých básníků a spisovatelů, moderních skladatelů, neznámých výtvarných umělců a vědců, kteří se vyhýbají vyšlapaným cestám. Mělo by být pobídkou k sledování života národa doma, ke kritickému hodnocení jeho projevů a k lámání nemravného monopolu komunistické vlády nad československou kulturou.

V lednu bylo stoleté výročí smrti Boženy Němcové. Mělo nám připomenout, že v našem prvním národním probuzení hrály důležitou úlohu ženy. Je radostné, že ve Washingtonu, v Bostonu i jinde v Americe a v Evropě se našly vlastenky, které vedou ostatní v práci, zachraňující náš dorost. Je méně radostné, odkazují-li jiní rodnou řeč ze salonů do čeledníků. Ať mi nikdo neříká, že přirozeným osudem každé emigrace je smrt: dějiny jsou plny příkladů, že vystěhovalci slavně žijí jako národní jednotky — o velkých exulantech, kteří spolutvořili kulturu světa i svého národa, ani nemluvě! Mnoho velkých autorů napsalo, že kultura je buď přemáháním prokletí druhého thermodynamického zákona o postupném rozpadu energie, anebo není vůbec nic.

Na jaře je nutno se otočit o stoosmdesát stupňů. V našich studánkách, doma i venku, zbylo ještě mnoho utajené síly, je jen třeba vzít k jejich otevření lopaty a rýče, motyky a háky (hrábě také), a odklidit z nich mnoho hlíny a zvadlého listí. Pak z víry, naděje a lásky vytryskne ze studánek zas pramen vody živé. Pomáhat této očistě, zasvětit se ve dnech vzkříšení novému jaru — po jaké ještě vznešenější úloze a osudu může toužit exulant, který šťastně přistál k americkým břehům svobody?

LADISLAV RADIMSKÝ

Z nových českých veršů

POMNÍK

Jiří Kavka

*Přál bych si postavit pomník
(kdyby jen z odstínů smrti),
který by trval i potom,
až všechno proměnné prozní
(a s ním vše, co bylo krásné,
tragické, úchvatné, mé).
Po léta myslel jsem o tom,
jaké dát představě tvary.
Nyní už dochází čas —
třeba se rozhodnout k dílu.*

*Kdyby měl podobu ženy,
byl by ti podobný mramor.
Průsvitné červenové žilky
měly bý růžový nádech,
extase zvonový zvuk;
byl červen, když jsem tě potkal,
s růžemi, měsícem, řekou*

*— ta řeka, zelený kámen
v prstenu dálného města —
s milostnou písní a něžím
zoufalým v konečcích prstů.
Drsně už duněla válka,
v daleku, na jiné straně,
vrchy však vrhaly stín.
Žil jsem jen od schůzky k schůzce,
od těla kamsi až ke snům
o něčem, na co jsem čekal.
Šel červen smyslů a růží,
tvůj červen, po laně možná,
dosud však nepadal v hloub.
Kdyby měl podobu ženy,
trval by hořce a křehce.*

*Kdyby měl podobu moji
(bezděčně — jak může jinak
ten, který ze sebe stváří?),
hledal bych západní mramor,
s žilkami víry a mythů,
béžový, žitáný černě*

(klavíry černého lesku,
zní ještě sonáta Boha
ubývající a již
doznívá, doznívá teskná
v úzkost z hord prázdna a smrti,
v úzkost z hord východních stepí,
technických, živelných hord).

Západní mramor jsem řekl,
snad z touhy, z černého žalu
po něčem, co bylo kdysi
na dosah a co už není.

(Ach, rakve černého lesku,
sonáta slesku zní ve vás
po žitném chlebu mé země,
po létech lávy a láse,
po modři mraků a moře,
než odbíl východní čas

na našich západních věžích.
Kdo někdy vystoupil na ně,
kdo jiný, nežli jen zvoník?)

Kdyby měl podobu moji,
mé prsty našly by hlasy,
které jsem slýchával v dětství,
obsah již bezústých balad
až kdesi na dně, těch, které
staletí vzdorují tichu,
našly by rusalčin závoj,
našly by pergamen smlouvy
s podpisem nečitelným již,
našly by spadané hvězdy
a jejich splavený prach,
našly by spící jas hrobů,
našly by ústí řek, které
po jarech zpívaly s ptáky
na keřích skutečných bezů.

(Kde jsou ty řeky, ti ptáci,
ty bezy? Páni je snědlí.)

Kdyby měl podobu moji,
podobu exilu mého,
trval by déle než hrob?

Kdybych měl zachytit exil,
hledal bych mijiivý mramor
o barvě rozlitých vod,
které už vssakuji v písek,
mění se v páru (hra větrů),
vod věky ubývajících
a přece plnicích svět.

V konečcích prstů mám lásku
přes všechno, přes všechna léta)
a velký soucit a stesk.

Nemyslím na onen první,
po věcech domova — ne —
na onen prastesk všech lidí,
když najdou smrtelnost v sobě
jak perlu jedovatou,
jak trosky Božího ráje.

Kdybych měl zachytit exil,
v mramoru zněl by hlas houslí
odněkud z hlubiny dětství,
krůčky, jež cupaly drobně
z úžasu v loupežná léta,
z proměny všeho a v nic,
z útěku odnikud nikam,
blouděním znavený hlas
té, která nevolá více,
hlas, který pod koly vlaků
hvězdáný a motýlí stěná.

Kdybych měl exilu uztyčtit
poslední veliký pomník,

trval by do mojí smrti.
Kdyby měl podobu věku,
toho, v nějž sype se prach
z výbuchů temných a slavných,
hledal bych neznámý dosud
mramor (a kdo ví, zda mramor)
polední-půlnoční modři
s myšlemi ocásky krve.

Ach války, rodné mé války
z trpkého hladu mé matky
a prasklé lásky mé milé,
z neznámých smrtelných ran
kou zpívá, ve výškách zpívá
vířivým neštěstím-štěstím
věkům, jež počaly kdesi
v útrokách našeho času,

v hře Boha, který se dívá
ze svého bezčasí na čas,
který byl (ještě je) můj.
Kdyby měl podobu věku,
jež jsem si nevybral sám,
hledal bych kosmický mramor
s pozemským zbarvením slz.
A pomník měl by tvar kříže,
ne kříže symbolu Boha,
jen smrti, naší i Boží.

Procházím dvoranou času,
cítě, jak přibývá tíže,
a již je v dohledu východ
do černě zející tmy.

Jen za mnou stojí ten pomník,
který jsem postavil jasu,
zbytečný, mrtvý a sám.

DÁREK K SVÁTKU

Josef Martínek — Arizona

K narozeninám
obyčejně dostávám
tabák a doutníky.
Letos jsem se obdaroval sám
a koupil si k svátku
anthologii čínských básní.
Tu nevykouřím
za týden ani za měsíc
a jak dlouho budu chtít
budu si moci pohovořit
zde za Great Divide,
Velkým rozvodím,
(mou velkou čínskou zdí)
pod zubatým pohořím,
kterým se pouští zakousla
do nebe a do času,
u bezvodných řek amerického západu
s básníky,
s poustevníky
z kraje velkých řek,
jímž břehy nestačí,
s poutníky v čase ustavičných válek.
O Li Po, o Ču Yuane,
tisíce let mezi námi
a hmatáme do stejného prázdna.

SMUTNÉ POKOLENÍ

Josef Martínek — Arizona

*Proč jsme smutné pokolení?
Přesedláváme.
Znaveni starými božstvy,
v soumraku, v němž si oči protírá
nové zjevení,
tešeme nové modly,
v chvatu stavíme nové chrámy,
nové modlitebny,
hledáme nová zaklínadla,
nové posvátnosti,
k nimž by se lidstvo modlílo,
aby došlo uspokojení
v novém řádu.*

*Ale nová božstva a chrámy
jsou jen dílem
našich vlastních rukou,*

*neposvěceným
časem ani dálkou,
nelknutým patinou věčnosti.
A k časnosti,
k vlastnímu dílu
se nemodlíš,
pokoje se nedomodlíš.*

*A jen ti z nás, co se už vymkli z času
a na dnešek zírají s hor
a znají svatou jiskru
z věku do věku přeskakující,
věčně zapalující,
v každém pokolení vybuchující,
opakuji si s Williamem Blakem:
"Jste jen prostředníci,
autor je ve věčnosti."*

*Jen ti nejsou smutní,
ač jsou melancholické.*

Poezie přenáhá prokletí, která nás poutá k náhodným dojmům okolí. Nově vytváří pro nás vesmír, když byl v našich myslích zničen vracejícími se dojmy, ztupenými opakováním.

Schelley — *A Defence of Poetry.*

Z překladů světové poezie

RENÉ CHAR

Píše a překládá František Listopad

Když si moje děti přejí, abych jim četl něco, co by bylo tak pěkné, až by tomu nerozuměly, monotónně předřikávám hudbu, která již nepotřebuje žádného recitátorského úsilí, aby zněla: čtu jim z Pasternaka, Hory a René Chara.

Můj dlouholetý básnický styk s René Charem není nepodoben tomu dětskému naslouchání, jaké na mně vyžadují — místo, aby odpoledne spaly — negramotná Klára a Manuela. Nikoli, že bych básníkovi nerozuměl, ale nechci o něm a o jeho básních nic vědět, nic číst, a kdybyste mi ukazovali Charův portrét, zahmouřil bych obě oči: je pro mne čistým, nezkaleným pramenem hudebně-kosmické, tudíž pathetické a dramatické inspirace.

Když jej překládám, a vždy bez slovníku, protože statické slovníky falšují jeho znásobněný význam slov, když jej tedy hodlám překládat, cítím se nucen vyjít pod širé nebe, pokud možno, do polí.

"Kde dnes přenocuješ, Timone?"

"Pod tím, co je nade mnou."

W. Shakespeare

A protože širého nebe a skutečných polí je již pomálu, překládám z něj tak málo. Zůstává ho aspoň více pro mne. Nerozmělnuji jej na grešličky.

A to je skoro vše, co jsem k hrsti grešliček chtěl říci úvodem. Nemohl být jiný než skromný.

PERSPEKTIVY 7

SPRAVEDLIVÉ NOCI

*S větrem prudším,
s lampou méně šerou,
najděmež zastávku,
kde noc řekne: "Projděte";
A pochopíme, tak je tomu,
když sklenice pohasne.*

*Ó ty země náhle něžná!
Ó ty větví, radost líješ!
Huba nebe běloba je.
To, co zrcadlí se, ty jsi,
pád můj, láska, plnění mé.*

OKENICE

*Ryzi deště, očekávané ženy,
strana, kterou oíráte
—okenice souzené k trápení—
je stranou vzbouřeného.
Druhá okenice, šťastných,
se chvěje u plamene krbu.
Miluji vás, tajemná dvojčátka,
dotýkám se obou stran;
bolím a lehký jsem.*

RADA STRÁŽNÍ HLÍDKY

*Ovoce pod nožem tryskající,
kráso ozvěnou chutnající,
úsvite s mordou v kleštích,
milenci, které chci rozpráši po světě,
ženo, zástěru nosící,
nehte do zdi ryjící,
zběhněte! zběhněte!*

PERSPEKTIVY 8

NÁŘEK ZAMILOVANÉ JEŠTĚRKY

*Neozobávej slunečnici,
smutek by padl na trnky,
stehlíku, znovu vzlétaající,
vrať se v své knízdo z bavlanky.
Ty nejsi kámen z nebe, přímo
by tebou vítr sladce třás,
můj pláček polní; duha mimo
se slévá v květu sedmikrás.
A člověk stíhlí, skryj se, nebo . . .
nikdo ti nemůže pomoci.
Jedině tráva, ta je s tebou,
ta polní tráva řásníci.
Nad tebe nezná ani křeček,
kobylinky vždy jen skákaly;
krtek je slepý mládeneček;
motýl se s nikým nehrdlí.
Poledne padá do obilí.
Orseje, pláčku, třpyti se.
Bez nebezpečí s námi prodlí:
člověk už domů vrací se!
Ozvěna kraje klame zřídka.
Věštím i zkoumám prostor, a
slouží mi k tomu nízká zídka,
hle, sova noční vrávorá.
Zamilovaná ještěřice
vyzná se v tajích na zemi.
Ó lehký, milý králi nebes,
uknízdi se v mém kamení.*

Zdravý rozum se vždy rozpadne v nicotu
před poezií bláznů.

Platón — Phaedrus

Obraznost a výpočet

Jan Čep

Obrazností se často rozumí schopnost, představovat si tvary a události neobvyčejné, které se vyskytují v tak zvaném skutečném životě zřídka, anebo se nevyskytují vůbec. Není však potřeba obraznosti především k tomu, aby se viděly věci takové, jaké jsou? Vidět věci takové, jaké jsou, neznamená jenom, dovést vyjádřit technickými termíny jejich zevnější rozměry, jejich barvu, jejich fyzicko-chemické složení a chování; neznamená jenom popsat tak zvané rozumové nebo mravní důvody člověka, který se rozhoduje k nějakému činu, a jeho vnější i vnitřní pohyby, které tento čin uskutečňují a doprovázejí. Mohu na příklad vědět, co je to oheň, z jakých látek a za jakých okolností vzniká a jaký fyzicko-chemický proces se jím naplňuje; to však nestačí, abych dovedl vidět a vystihnout celou skutečnost ohně, ohně uprostřed lesní tmy nebo v dálce na horách, pod hvězdnatou oblohou; vidím takový oheň jinak, cítím-li se v té chvíli sám bezpečně, nebo je-li jím ohrožen život můj a životy těch, kteří jsou neodmyslitelnými obyvateli mého světa. Je oheň radostný a slavný, oheň tajemné síly, plnosti a chvaty, a důvěrný oheň lidské blízkosti a vroucnosti; a také náhlý požár nezadržitelných pohrom, pohlcující změřitelné vzdálenosti, kácející lidská díla. A nejtragičtější ze všech oheň, který byl vědomě lidmi zánícen, jehož rozsah a účinek byl předem vypočítán do posledních podrobností, ale který se najednou vymkl všem výpočtům a obranným opatřením, stal se silou samoučelnou a ničivou. Jeho tvarem a řečí je hrůza — hrůza bezpochyby doprovázená

jakousi nestvůrnou samoučelnou krásou, která přesahuje rozměry lidského vnímání a hodnocení. Její vzdálenou a slabou obdobou by byla situace člověka, který se nejprve pokoušel zachránit hořící dům, ale když se požár rozšířil na celou ves nebo na celé město, nezbyvá mu než vzdát se všeho osobního úsilí a hledět zpovzdálí s pokleslými rukama na hučící moře plamenů, které se rozlévá na půl oblohy a dodává celé krajině apokalyptického vzezření. Kdyby tu mělo být vyřčeno slovo "krása", musel by je vyslovit někdo jiný než tento nešťastník sám; kdo je v této pohromě zúčastněn jinak, kdo ji dovede vidět ještě v jakýchsi hranicích, s jistě výše, nedostupně přímým účastníkům a postiženým. Čím nabývají pohromy širších rozměrů, tím méně je možno hodnotit je jako pouhou podívanou.

Tuto zkušenost prožili lidé za všech dosavadních válek. Do nedávné doby, až do století devatenáctého, měly války trvání a rozsah, které bylo možno jakž takž odhadnout předem. Oba soupeřové — nebo aspoň ten, který válku vypovídal — se mohli domnívat, že váží správně vzájemné síly a vyhlídky na vítězství. I tak se ovšem stávalo, že během bitev docházelo k situacím neočekávaným a předpokládané vítězství končovalo porážkou. Ať byl však vítězem ten nebo onen, býval ve výsledku obsažen prvek, který nemohl nikdo předem vypočítat a odhadnout: prvek jednotlivé lidské zkušenosti, který měnil závěrečné perspektivy a zanechával po sobě v dějinách a v paměti lidí stopy, které nebyly obsaženy v původních plánech strategických a politických. Vojenské vítězství a politický úspěch mohly zanechat v lidské paměti ozvěnu nezahladitelně tragickou.

Původcové strategických plánů a velitelé armád, ať vítězných nebo poražených, byli špatnými vypravěči lidských dramát. Nebylo částí jejich řemesla, aby si představovali, co prožívají ti, kteří umírají nebo vidí umírat druhé. Nebylo jejich úkolem a povoláním, aby naslouchali tichu bitevního pole, pokrytého mrtvými, a aby překládali jeho mlčení do jazyka živých. Historikem trojské války se nestal nikdo z generálů, kteří ji přežili, nýbrž básník Homér. Napoleon nebyl zbaven obraznosti v tomto lidském smyslu, avšak ani jeho pozornost nebyla a nemohla být obrácena především k lidskému osudu těch, kteří umírali na bojistích pod hvězdami: z tohoto lidského úhlu jej mohl zahlédnout a popsat teprve člověk, schopný postavit se na místo druhého a vyjádřit jeho vnitřní zkušenost slovem: třeba romanopisec Lev Nikolajevič Tolstoj.

První válka světová nabyla už takových časových a prostorových rozměrů, že nemohla být obsáhnuta viděním a vyjádřena dílem jednoho genia. Po-

skytla látku mnoha vyprávěním, ale byly to obrazy částečné, byť často velmi intenzivní, pravdivé a ořísající. Její místo a celkový rozsah v lidské paměti a zkušenosti se dosud ztrácejí v nedohlednu. Tím méně lze uzavřít do nějakých časových prostorových hranic obludnou podobu války poslední; nestačí znovu vystavět pobořená města, obnovit dálkové spojení některých pozemních a vzdušných tratí; zůstávají nevyplněné vzdálenosti starých úzkostí, nezahojené rány utrpení a hrůz příliš nedávných, vzdálenosti zející mezi člověkem a člověkem. Trosky nedávných pohrom pokrývají dosud vnitřní prostor lidského osudu; lidský pohled se ještě nevznese dost vysoko, aby mohl postihnout jejich světové strany. zahlédnout krajinu, která se prostírá za nimi.

Obrazností se rozumí — nebo měla by se především rozumět — schopnost, postavit se na místo druhého člověka; umět vzít v úvahu, že všechny tak zvané historické události, všechny společenské změny, všechny zápasy ideové, i mocenské a válečné, zahrnují především nespočetné množství lidských osudů, byť neohraničených a nýmých, nespočetné množství lidských tváří, byť nepojmenovaných.

Východiskem k tomu, aby člověk uhádl, co se děje za jistých okolností v druhém, je především zkušenost vlastní. Ta však musí být spojena s vědomím, že druhý je právě druhý, a ne já; že jeho vnitřní svět je jinak organizován, že má své vlastní póly, svá magnetická pole. Vlastní životní zkušenost a psychologická prozíravost je jenom jedním orgánem této poznávací schopnosti. Postavit se v pravém slova smyslu na místo druhého, předpokládá schopnost chápavé sympatie, schopnost nezištné lásky. Tato sympatie nejenom doplňuje nadání přirozené obraznosti a prozíravosti, ale může je v jistém smyslu nahradit, může se stát jejich zdrojem. I ona ještě může být založena v přirozených schopnostech člověka; ale v své vrcholné podobě je už darem, darem lásky Boží. Kdo nemiluje Boha, jak může milovat bližního; a kdo nemiluje svého bližního, kterého má stále na očích, nemůže mít rád Boha, protože toho vůbec nevidí!

Společenská a politická reformátory, revolucionáři a budovatelé usilují o stále větší spravedlnost, o spravedlivější a rozumnější rozdělení hmotných statků, o stále účinnější a hospodárnější uplatnění lidských schopností. Tato spravedlnost se však nezdá především obrácena ke konkrétním lidským bytostem, z nichž každá na nás upírá oči ze svého zvláštního světa, ze své osobní nenu-podobitelné zkušenosti. Tato spravedlnost má být ztotožněna s racionální organizací lidských sil, s jejich nejvyšší možnou výkonností a účinností. Má

se rozumět samo sebou, že toto účelné a účinné rozvržení lidské práce, jejích cílů a jednotlivých lidských úkolů, potřebných k uskutečnění cíle posledního, znamená zároveň vítězné a surchované naplnění lidského osudu, obecného i jednotlivého; jeho uskutečnění a naplnění všestranné, v oblasti ducha, mravnosti a citů. Výsledkem má být ona vesmírná symfonie duchů blažených, kterou slyšel Dante na prahu svého Ráje; ona závratná symfonie všech věcí a tvorů, zcela sjednocených se svým údělem a zářících věčnou účastí ve světle nestvořeném, které je zároveň nevyčerpatelným zdrojem vesmírné lásky . . .

Toho všeho má být však tentokrát dosaženo úsilím lidského rozumu a lidské vůle, které se zmocnily svého vnitřního prostoru jako nekonečných kosmických dalek.

Lze upřít tomuto vidění a této tížádosti všecku sílu obraznosti? Je to však obraznost geometrická, schematická, která surchovaně přehlídí všechny osudy jednotlivé. Síla jí rozpoutaná drtí pod koly svého obludného mechanismu statisíce a miliony lidských osudů jako prázdné smetí. Člověk, který pronáší svá proroctví a své hrozby těžkými, hrubě ozubenými čelistmi, není nadán obrazností kosmickou, a udupal v sobě i onu druhou obraznost, která otvřít přístup do vnitřního lidského světa.

Věda — Náboženství — Morálka

Václav Hlavatý

V roce 1959, kdy píši tuto úvahu, dovršil jsem čtyřicetileté výročí svého učitelování. Za těch čtyřicet let musil jsem mnohokrát mluvit na veřejnosti nebo napsat mnoho úvah či pojednání vedle své práce ryze matematické. Nicméně tentokrát po prvé mám strach z úkolu, kterého jsem se podjal. Protože mám psát o věcech, o nichž vím jen velmi málo, a o otázkách, ve kterých dokonce ani základní pojmy nejsou přesně definovány. Prosim proto čtenáře, aby byli shovívaví a zvážili má slova jen jako poctivou zpověď' lajka. Lajka, který se snažil ujasnit si určité pojmy více svou dobrou vůlí než dostatečnými znalostmi.

Poněvadž jsem už čtyřicet let matematikem, trpím deformací, kterou toto povolání přináší: pokládám za nezbytné začít definováním pojmů, o nichž píši. Ujiji tohoto způsobu i dnes.

Bude zde často řeč o "hledání pravdy". Co tím obratem míním? Jsme-li postaveni před nějaký jev, at' již je to zrození dítěte, rozpínající se vesmír nebo prostě padání jablka se stromu, pokoušíme se odpovědět si na otázky "Jak" a "Proč". Tyto otázky nás okamžitě přinutí zkoumat vzájemný poměr mezi Vědou a Náboženstvím. Lze říci, že Věda se snaží s pomocí soustavného popisu odpovědět na otázku "Jak", kdežto Náboženství je pokusem o odpověď na otázku "Proč", při čemž si pomáhá odkrýváním příčin. Chci hned zdůraznit, že podle mého laického mínění je příčinné vysvětlování zcela mimo vlastní obor Vědy. Budu mít příležitost toto prohlášení ještě osvětlit na příkladech.

Abych se vyhnul možnému nedorozumění, musím nejdříve definovat pojem Náboženství tak, jak mu rozumím. V oboru vědy rozeznáváme dvě její základní odvětví — čistou Vědu a vědu užitou. Stejně Náboženství má dvě odvětví — Náboženství čisté a užitě. V této úvaze se budu obírat především obory čisté Vědy a čistého Náboženství. Proto musím také začít tím, že nejprve objasním, co je pro mně náboženství užitě.

Užitě náboženství povstalo nárazem organisované společnosti Člověka na touhu lidského ducha po vysvětlení Pravdy. Proto je užitě náboženství vředyky výrazem určitého stupně vývoje lidského mozku; jinými slovy: užitě náboženství je převážně anthropomorfincké, a to nejen ve svém konečném cíli, nýbrž i ve způsobu, jakým se sděluje. Proto je také docela přirozené, že máme různé druhy užitých náboženství. Všechny druhy užitých náboženství patrně odvozují svou existenci z téhož tragického boje dvou snah: jednak od nepaměti trvá potřeba vytvořit z amorfních zástupců lidských jednotlivců organisovanou společnost, jednak existuje tajemná síla a touha pochopit smysl Pravdy. Různé druhy užitých náboženství mohou často být od sebe hodně vzdáleny, ačkoli jejich původ je stejný.

Definujme si nyní společný cíl čisté Vědy a čistého Náboženství. Tímto společným cílem je nalezení Pravdy, *nezávislé na čase, prostoru a člověku*. Pravdy, která sahá daleko za anthropomorfinckou zkušenost člověčenstva. Je zřejmé, že jak čistá Věda, tak čisté Náboženství, pracují k tomuto cíli různými způsoby. Různost těchto způsobů, jimiž čistá Věda a čisté Náboženství se snaží dosáhnout svého cíle, tkví však jenom v různosti důrazu na tu nebo onu duševní činnost. Dovolte mi, abych připomněl, že každý pokus o řešení nějakého problému se zakládá na těchto čtyřech principech: na *empirismu*, který je produktem smyslů, na *racionalismu*, založeném na

více nebo méně objektivním myšlení, na *intuicionismu*, odvozujícím se od citových vzruchů, a konečně na *diktátorském řešení*, zakládajícím se jen na osobní víře. Čistá Věda právě tak jako čisté Náboženství, užívá všech těchto čtyř principů k dosažení svého konečného cíle. Rozdíl je jen v důrazu, kladeném Vědou i Náboženstvím na ten či onen způsob řešení problémů. Čistá věda zdůrazňuje racionalismus na úkor ostatních principů, ačkoliv i zbývající tři principy jsou ve Vědě stále přítomny. Vědecký způsob řešení jakéhokoli problému počíná samozřejmě empirismem. Člověk se stává vědcem svou intuitivní reakcí na empirismus, nicméně tato reakce slouží jenom jako prostředek k řešení racionalistickému. Čistá věda dokonce užívá, byť se to zdá sebe podivnější, také diktátorského řešení. Uvedu aspoň jeden příklad: geometrie je založena na Euklidových axiomech. Jsou to prostá prohlášení o geometrických předmětech a jsou výborným příkladem čisté abstrakce, založené na zkušenosti. Svůj soubor axiomů nám Euklid předložil bez jakýchkoliv důkazů s tím, že popisují základní vlastnosti našeho prostoru. A trvalo plných dva tisíce let, než toto velitelské řešení problému stavby našeho prostoru bylo definitivně zavrženo a než se poznalo, že jmenovaný soubor axiomů není ničím jiným než aktem naší vůle a že nutně nepředstavuje vlastnosti prostoru, ve kterém žijeme.

Protože čistá Věda užívá intuice jen jako mezistupně k racionálnímu řešení, příčinné vysvětlení (to je takové vysvětlení, které odpovídá na otázku "Proč"), je podle mého mínění mimo obor čisté Vědy. Podívejme se, abychom se přesvědčili o správnosti toho, co bylo řečeno, na slavný případ padajícího jablka, pozorovaného Newtonem.

Newton, uživ nejprve empirickou zkušenost svého pozorování, vzal na pomoc svou intuici, aby našel přiměřený analogický popis zmíněného zjevu, a vysvětlil konečný výsledek svým rozumem. Tak se zrodil Newtonův "zákon zemské tíže". Podstatou tohoto zákona je matematický popis pozorovaného jevu, tedy odpověď na otázku "Jak" — bez jakékoliv snahy vysvětlit gravitaci samu, to jest, *bez jakékoliv snahy odpovědět na otázku "Proč"*. Sama gravitace zůstala pro Newtona tajemstvím. Do jisté míry byl však Newton šťastnější než jsme my, od té doby, co Einstein našel zásady ekvivalence. Teorie relativity správně popisuje více jevů než teorie Newtonova. Avšak jejím výsledkem je to, že pravý smysl gravitace jako geometrické vlastnosti Času a Prostoru stal se temnější než byl v době Newtonově, věřící v absolutní čas a v absolutní prostor.

Také čisté Náboženství užívá všech čtyř způsobů k hledání Pravdy. Nicméně — a zde na rozdíl od čisté Vědy — kladě důraz především na intuici. Ano, užívá také racionalismu, avšak *teprve až tehdy, když jsou fakta stanovena intuicí*. Svatý Augustin proto na příklad se obírá různými možnostmi, činícími práci šesti dní pochopitelnou, a svatý Tomáš Akvinský rozlišuje mezi počátečním stvořením hmoty a stanovením přírodních zákonů, které znovu a znovu mění fysikální svět.

Abychom ospravedlnili užívání intuice jako nejdůležitějšího nástroje Náboženství, vraťme se k pojmu Pravdy, pravdy nezávislé na času a prostoru i na člověku; tudíž naprosto neanthropomorfické. Takto chápaná Pravda je prostě nutnost, vnucená člověku prostředím, v němž žije. Vskutku, naše sluneční soustava je jen nepatrnou skvrnkou na pokraji jedné z vnějších částí naší mléčné dráhy. Je jen jednou z milionů podobných nepatrných skvrnek, tvořících kotouč mléčné dráhy, jehož průměr měří 80,000 světelných roků. Dodejme ještě, že naše mléčná dráha je zase jen nepatrnou skvrnkou mezi miliardami podobných mléčných souhvězdí vesmíru. Doba úplného otočení našeho hvězdného ostrůvku je 200 milionů let. (Galaktický rok). Proto je vhodné, abychom my, obyvatelé tohoto ostrůvku, měřili čas podle oběhu našeho mléčného souhvězdí. Podle této míry času se objevil první ssavec na Zemi před pouhými třemi galaktickými měsíci a *lidské pokolení se zrodilo teprve včera*. Je tedy novorozenětem ještě skoro slepým. Novorozenětem, které se však pokouší o své první intelektuální krůčky kupodivu dobře. A přihodí se podivuhodná věc, kdykoli se toto novorozeně pokusí se zdarem získat nové poznání o svém okolí: *každý rozřešený problém otevírá nové cesty k dalším tajemstvím*. Tak čistá Věda, místo aby zmenšovala Království Neznáma a Nedosažitelná, každým novým úspěchem automaticky toto Království zvětšuje. Uvědomíme-li si plně tuto skutečnost, ihned pochopíme, že je naprosto nutné, abychom užívali i jiných nežli vědeckých cest k řešení hádanky Pravdy. Nezbyde nám proto mnoho z citovaných čtyř principů, když zavrhneme "diktátorské" řešení jako bláhové, a když pochopíme empirismus jako nutnou, avšak nedostatečnou podmínku dalšího řešení. Ze zbývajících dvou principů, jak víme, Věda dala přednost racionalismu, takže jedinou naší další možnou cestou je intuicionismus. To znamená, že se musíme obrátit o pomoc k čistému Náboženství. (A pak ovšem nezapomínejme, že také čisté Náboženství nese stopy anthropomorfické a že proto užívá také diktátorského řešení.)

Je zajímavé pozorovat vzájemný poměr čisté Vědy a čistého Náboženství.

Cesta, o níž jsem se zmínil, vedoucí od Vědy k Náboženství, je cestou, po níž podvědomě jde mnoho vědců. Toto konstatování také vysvětluje pravděpodobný důvod, proč tolik vědců nachází útěchu v umění a ve filozofii. Tyto dva tvořivé procesy užívají především intuice a jsou proto vlastně odvětvími čistého Náboženství. Naopak ale výlety čistého Náboženství do říše čisté Vědy nebývají vždycky nejúspěšnější. Stačí jen připomenout, že irský arcibiskup Usher dokázal v roce 1650, že Stvoření se stalo roku 4,004 před Kristem, a to v neděli 23. října.

Obrát'me nyní svou pozornost k problému, který byl před nějakými padesáti roky v ohnisku živé debaty. Mním rozpor mezi Vědou a Náboženstvím. Musíme se vrátit k primitivnějším vývojovým stupňům lidského ducha, abychom pochopili původ a marnost tohoto sporu. V době, kdy se lidská společnost začala organizovat, ovládalo život každého jednotlivce užité náboženství a zastupovalo úlohu čistého Náboženství a čisté Vědy. Tenkrát neexistoval rozdíl mezi soustavným popisem a příčinným vysvětlením Pravdy. Duchovní činnost, pokud existovala, zakládala se na intuici, na citovém vzrušování a na dogmatických řešeních, zatím co *objektivní* myšlení dalo na sebe ještě čekat. V tomto primitivním stavu nemohl ovšem nastat nějaký rozpor mezi Vědou a Náboženstvím, protože obě tato odvětví duševní činnosti byla pohlcena jakýmsi primitivním náboženstvím.

Rozpor však musel přijít s nástupem abstraktního usuzování, s vývojem vědeckých metod. Podle mého mínění spočívá tento rozpor jen na nepochopení společného cíle Vědy i Náboženství, a jeho bezprostřední příčinou byla jen podvědomá semantická nesnáze. Vždyť ušlechtilým cílem Vědy i Náboženství je nalezení Pravdy, nezávislé na času a prostoru, Pravdy mikrokosmu i makrokosmu, Pravdy, nezávislé na více méně náhodné existenci člověčenstva. Tento úkol, nuceně předložený lidskému novorozenčeti, nedal se a nedá se dosud zdolat lidským mozkem. V nejlepším případě jsme snad schopni vidět malé plošky Pravdy, jen některé částčky tragikomické skládky, kterou ještě nedovedeme sestavit ve srozumitelný obraz. Jedním důvodem, rozhodně nikoliv nejméně důležitým, je naše semantická nesnáze, to jest nedostatek přiměřeně přesné řeči. Tato nesnáze tkví v samé podstatě našeho ušlechtilého cíle. Pokoušíme se přece najít Pravdu vně člověka a její nadčlovččí smysl, Pravdu neanthropomorfickou. A při tom naše dorozumívací a sdělovací prostředky jsou až příliš lidské. Proto naše popisy jsou již apriorně nedostatečné a zlomkovité; jsou poznamenány naším lidským údělem. Nemůže nás proto ani překvapovat, že týž jev je možné popsat dvojím,

rozdílným způsobem, při čemž jeden zdánlivě odporuje druhému. To však ještě nutně neznamená, že jedno nebo obě konstatování jsou falešná. Existuje také možnost jednoho z těchto dvou případů:

1) Jedno nebo obě konstatování jsou tautologická v tohém smyslu, že popisují zjev lidskému mozku nepochopitelný, a to s pomocí pojmů rovněž člověku nesrozumitelných. Nejprostším příkladem je definice "Stvoření", které židovsko-křesťanské náboženství užívá k vysvětlení tvrzení, že Bůh stvořil vesmír: "stvořit znamená udělat něco z Ničeho." Bergson a svatý Augustin reagovali na tuto definici každý svým způsobem. Svatý Augustin odpověděl na otázku, co vlastně dělal Bůh před tím, nežli stvořil svět, tím, že "stvořil peklo pro ty, kteří kladou tuto otázku." Bergson pak dokázal, že nemůžeme rozumět pojmu Nicoty v jeho plném slova smyslu. Tento prostý příklad jasně ilustruje tragický osud lidského ducha pochopit a vyslovit zjevy, které jsou mimo jeho dosah. Výsledkem takového usilování je buď bludný kruh tautologie, nebo popis jen symbolický, popis, jehož pravý smysl nám provždy uniká. Stejný osud stíhá na příklad i teorii relativity, jež soustavně popisuje vesmír s pomocí čtyřdimensionálního zakřiveného časo-prostoru. Jsme naprostými pány formální (to jest matematické) části této teorie, takže můžeme dokonce předpovídat fyzikální zjevy, avšak pravý smysl zakřiveného čtyřdimensionálního časo-prostoru, to jest *pravý smysl matematického popisu, zůstává nám dnes a zůstane nám v budoucnosti nerozřešitelným tajemstvím*. Mimochodem řečeno: tento příklad je výmluvný i z jiného hlediska. Ukazuje, že lidský mozek je schopen dosáhnout výš, než je vlastní obor jeho působnosti, že však vlastní smysl takového vzletu zůstane člověku utajen.

Nyní přejdeme k druhé možnosti dvou protichůdných konstatování:

2) Obě konstatování jsou správná ve svém vlastním smyslu, to jest: jsou správná, jestliže jsou doplněna vysvětlením. Na příklad Věda a Náboženství se přelý, zda vesmír je geocentrický či nikoli. Zdálo se, že tento spor byl rozhodnut tak, že Náboženství v tomto bodě ustoupilo. Objevilo se však, že vliv teorie relativity na lidské myšlení (zvláště nemožnost dát přednost jedné něhybné soustavě souřadnic časo-prostoru před jinými takovými soustavami souřadnic) vyřešil tento spor nečekaným způsobem: Podle teorie relativity může se pohyb tělesa určit pouze ve vztahu k jinému tělesu. Proto je možné chápat celý vesmír jako geocentrický a určit i popsat všechny pohyby ve vztahu k Zemi. Avšak z matematického hlediska je mnohem jednodušší popisovat vesmír jako něco, co nemá střed. Oba popisy se mohou přijmout jako stejně oprávněné jakožto pracovní domněnka či pomůcka,

ačkoliv z anthropomorfního hlediska vesmír bez středu poskytuje méně obtíží při svém matematickém určování.

Jiný a ještě očividnější příklad rozporu mezi Náboženstvím a Vědou naházíme v prohlášení bible, že Bůh stvořil světlo první den a slunce den čtvrtý. Na první pohled se toto tvrzení zdá být naprosto chybné a nelogické. Další vývoj Vědy nás však naučil být skromnějšími. Nejříve přišel roku 1905 Einstein s hypotézou o rovnocennosti hmoty a energie. (Po čtyřiceti letech se tato hypotéza tragicky osvědčila v Hirošimě.) Pak navrhli Abbé Le Maitre a Gamow novou teorii, vysvětlující rozpínající se vesmír. Podle této teorie byl vesmír ve stavu smrštění, jež trvalo, dokud veškerá hmota (ve fo mě základních jaderných částic a energie nebyly ztlačeny dohromady (ve formě jakéhosi prvotního nadatomu. V tomto stadiu vítězila energie nad hmotou a objevovala se zářením a také zvláště světlem. V okamžiku nejvyššího smrštění vesmírná masa vybuchla, energie začala se měnit v hmotu, jaderné síly převzaly vedení a byl tak vytvořen materiál pro budoucí mléčné dráhy i jednotlivé hvězdy. Podle této teorie bylo zde tedy světlo dříve než slunce — jak se říká básničtější formou v bibli.

Prozkoumejme tento příklad podrobněji! Vědecká odpověď, založená na postavení určitých rovnic, je pouhým popisem matematických symbolů obyčejnou řečí. Místo aby řešila problém "Stvoření", otevírá dveře dalším matoucím otázkám; odsunuje od nás konečné řešení ještě dále. Přijmeme-li tuto teorii, musíme přijmout pojmy nekonečna a začátku času (pro vesmír), tedy pojmy, jež jsou lidskému mozku nesrozumitelné. Naopak odpověď náboženská *vysvětluje* tajemství "Stvoření" tvrzením, že vesmír stvořil Bůh. A to je odpověď konečná, která neotevírá nové problémy. Není ovšem o nic srozumitelnější než dohady, které podírají odpověď vědeckou. Obě odpovědi užívají pojmů, nepochopitelných lidskému mozku. Obě jen potvrzují tragické podezření, že porozumění konečným Pravdám je mimo lidské možnosti. Obě však slouží svým účelům: náboženská odpověď přímočaře prohlašuje, že pochopení posledních věcí zůstává tajemstvím; vědecký popis je více vyzývající a rozčilující, protože nám poskytuje spoustu dobrodružství — aspoň do té doby, než se naučíme náboženskou moudrosti.

Existují mnohé jiné případy, zejména v moderní nauce o vesmíru, v nichž Věda překračuje do říše Náboženství, a jejich výklady se dnes prolínají více než kdy dříve. Existují také mnohé jiné případy, které všechny ukazují, že není a nemůže být rozporu mezi Náboženstvím a Vědou. Zdánlivě protikladná prohlášení dají se převést na ryze semantické potíže. Tyto obtíže vznikají

z nutnosti anthropomorfických řešení problémů, vyskytujících se za hranicemi lidského rozumu. Tyto semantické obtíže se často projevují v zakulacených formách. Tak na příklad vědecký výsledek je vždy založen na nějakých axiomech, které nebývají vždycky jasně prohlášeny a které jsou skoro vždycky nezachytitelné pro nevědce. Ten se poučí o výsledku, ale vezme na zřetel omezenou platnost podpůrných axiomů. Naproti tomu i Náboženství je založeno na axiomech, které ve formě náboženských dogmat jsou lajkovi přístupnější, nežli hluboce zakořeněné axiomy vědecké; a jsou proto také více vystaveny povrchním útokům. Musíme si uvědomit, že vědecké axiomy a náboženská dogmata hrají přesně stejnou úlohu při výkladu a vysvětlování tajemství vesmíru. Axiomy i dogma jsou páteří hypotéz, snažících se o odpověď na otázky "Jak" a "Proč".

Ochtěl bych při této příležitosti znovu zdůraznit, že podle měřítka času mléčné dráhy lidstvo se narodilo teprve včera. Z toho důvodu nemůžeme také očekávat, že axiomy-dogmata, podporující a podpírající naše intelektuální hledání Boha, jsou již úplné, dokonalé a odolné k postupnému zlepšování, které bude úměrné intelektuální výši, k jaké dospěje lidský duch při zdolávání svého nejušlechtilějšího úkolu. Však také každý, kdo aspoň něco ví o dějinách vývoje rozumové činnosti člověkovy, uvědomuje si skutečnost, že vědecké axiomy a náboženská dogmata se měnily důkladně za posledních několik málo "mléčných" vteřin kulturního času organizované lidské společnosti. Proto je také velmi pravděpodobné, že pokrok lidského rozumu přinese s sebou nové formy axiomů i dogmat. Samozřejmě vědecké axiomy jsou podrobeny rychlejší změně. To leží v samé přirozenosti lidského bádání, založeného především na racionalismu, který sám zase má základy v pochybovačnosti. Kdyby jednou přišel den, kdy už byly vědecké axiomy stanoveny jednou pro vždy, takový den by znamenal neodvolatelný konec veškeré Vědy a poslal by nás zpět na stromy, s nichž jsme slezli na naši Zemi. Naopak zase Náboženství, spočívající především na intuici a na víře, nemůže měnit tak rychle svá dogmata, protože nejsou podrobena rezumovému řešení. Z toho důvodu také každá změna dogmatu a každé vyhlášení dogmatu nového je pro Náboženství nebezpečné. Kdyby jednou Náboženství zahynulo následkem příliš rychlé a nezáměrné změny svých základních dogmat, přestalo by lidské pokolení existovat a bylo by proměněno v na-prosto utilitářský kmen otroků, podobných organizované společnosti mravenců. V jedné části naší planety jsme bohužel svědky takového pokusu. Není však možné mluvit o Náboženství a nezmínit se o morálce. Jako lajk

se snažím podvědomě příliš zjednodušovat pojmy; proto je třeba moje zamyšlení nad morálkou přijímat cum grano salis. Znovu podtrhuji, že tyto řádky jsou více poctivou zpovědí lajka než prohlášením znalce. A, jak to já vidím, máme nejen čistou a užitou vědu a čisté a užité náboženství, nýbrž i čistou a užitou morálku.

Zabývejme se nejdříve morálkou užitou. Úkol není rozhodně snadný. Já sám opravdu nevím, zda užitá morálka je jen vedlejší anthropomorfický produkt lidské společnosti, či zda existují nějaká znamení, dokazující, že i tato užitá morálka je odraz vesmírných zákonů.

Užitou morálkou rozumím zákony, které určují chování každého jednotlivce v lidské společnosti. Nemyslím na zákony, vydávané vládami. Mám na mysli jen vedlejší produkty užitého náboženství, které zase je jen odrazem vlivu organizované společnosti na lidského ducha. To znamená, že užitá morálka je závislá na čase a na způsobu organizace lidské společnosti. Jinými slovy: její obsah se mění s dobou a se sociologickými podmínkami. Tato část užité morálky je tedy jistě lidským výtvozem, odrážejícím vzájemný poměr lidské společnosti a užitého náboženství. Proto nás nepřekvapuje, že vidíme celou stupnici rozličných užitých morálek, založených na užitých náboženstvích. Na nejnižším stupni vývoje nacházíme proto kanibalství, prováděné z náboženských důvodů, nejvyšší forma užité morálky je zas odvozena z náboženství židovsko-křesťanského a z Budhismu.

Primitivní formy užité morálky se mohou snadno vysvětlit jako vedlejší produkt masožravé společnosti, obdařené více nebo méně primitivním intelektem. Pravá obtíž začíná hodnocením určité morálky v její nejvyšší formě. Je pravda, že některé nejušlechtilejší city — jako mateřská láska k dětem — dají se redukovat na chemickou reakci určitých hormonů. Avšak zákon o lásce k bližnímu je v přímém protikladu k masožravé přirozenosti člověkově. K vysvětlení tohoto zákona máme dvě možnosti: buď je skutečně odrazem nějakého obecného zákona, nebo je čisté intelektuální reakcí na skutečnost, že člověk mezi všemi ostatními živočichy je jediný, který může rozpoutat genocidu. Protože toto nebezpečí je v současné době aktuální, dokonce i ti nejméně úzkostliví diktátoři hrají na tuto morální strunu. Není-li to vysvětlení správné, pak zákon o lásce k bližnímu má původ v hlubinách, do nichž neproniká chápavost masožravého člověka. Počneme-li však tvrdit, že užitá morálka ve své nejvyšší formě není anthropomorfického původu, jak potom vysvětlíme skutečnost, že kromě šelem kočkovitých jediný člověk zabíjí nejen z důvodu sebezáchovy, nýbrž také pro zábavu? Jde se cítím docela bezradný

a užívaje proto dobrodiní pochyby, přijímám s Kantem tajemství vrozených morálních zákonů:

Čistá Morálka je třetí stupeň na žebříku, jehož první stupeň tvoří Věda a druhý Náboženství. Pochopit předpisy čisté Morálky je velmi obtížné, protože se při tom předpokládá, že jsme porozuměli postupně Vědě i Náboženství. Čistá Morálka je totiž konečnou odpovědí na otázku po smyslu celého vesmíru, nebo jinými slovy: po smyslu projevů Boha. Musíme si být vědomi, že k čisté Morálce nebo k odhalení obecných mravních pravidel můžeme dospět jen s pomocí vědeckých a náboženských měřidel. Kromě toho nesmíme zapomínat, že jak Věda tak Náboženství nám odhalily jen několik nepatrných částí Pravdy, částí, popsanych jen více nebo méně anthropomorfským způsobem. U vědomí tohoto spíše malého pokroku musíme být trpěliví ve svém úsilí najít zákony čisté Morálky. Je skoro docela jisté, že čistá Morálka není anthropomorfická, ale není už tak docela jisté, zda lidské pokolení bude žít tak dlouho, aby bylo schopno ji poznat v její neanthropomorfické formě. Zatím bychom raději měli být velmi skromní při kladení otázek po smyslu lidského pokolení, nemluvíce ani o otázce po smyslu vesmíru. Nejsme prostě ještě dostatečně vyspělí, abychom na takové otázky dovedli odpovědět. Každý pokus odpovědět na ně musí končit buď tautologií nebo v bezmyslných tvrzeních. Nemohu dokázat tato svá slova a musím doznat, že jsou odvozeny jen z vědecké zkušenosti. Ve vědním oboru je totiž nejdůležitější to, abychom kladli správné otázky. Stává se, že některé otázky jsou předčasné a vedou spíše k omylům než k vyjasnění problémů. Zdá se, že totéž platí v oboru čisté Morálky; pochopit ji, porozumět jí, to se mi zdá být nejvyšším, nejušlechtlejším a nejdůležitějším cílem lidského ducha.

Na konci této úvahy bych se chtěl zmínit o poměru lidstva a vesmíru. Podle času mléčné dráhy zrodilo se lidské pokolení teprve včera z matky, staré pětadvacet "mléčných" let. S pomocí zázraku, jímž se šíří světlo, vidíme daleko zpět do minulosti. Když se astronom dívá vzhůru do prostoru, dívá se zpátky do propasti času. Světlo, kterým vidíme nejvzdálenější mléčná souhvězdí, dorazilo k nám po pouti, trvající dvě miliardy zemských roků. Jejich světlo, které vidíme dnes, vydalo se na svou předlouhou cestu v době, kdy život na naší Zemi jedva počal v prvopočátečních mořích. Dívající se do hlubin nebe, objevujeme však také, jaký bude náš pravděpodobný osud v daleké budoucnosti. Až se na slunci vyčerpá zásoba vodíku, slunce vybuchne a spálí samu možnost jakéhokoliv života na svých planetách. Pak

začne odumírat jako bílý zakrslík, obklopený studenými a neživými oběžnicemi. Lidstvo ve své nynější formě nebude patrně svědkem této astronomické zkázy. Bud' vymře nebo se fyziologicky změní. Má tedy lidské pokolení jenom omezenou délku života v této naší sluneční soustavě. A nemůžeme prorokovat, jak daleko dojde na své pouti za prozkoumáváním mikroskosmu a makroskosmu. Nevíme, zda se lidstvo kdy i jen přiblíží ke konečným Pravdám o smyslu vesmíru. I za těchto okolností jsme však svědky velikého zázraku:

Jediný člověk mezi všemi živočichy na této Zemi byl obdařen touhou spáchat prvotní hřích a jít se stromu poznání dobra i zla. Jen člověk byl obdařen touhou objevovat Neznámé a sahat přes samé hranice svého mozku. A on sám konečně poznal, že čistá Věda, čisté Náboženství a čistá Morálka jsou jen tři různá hlediska jeho vlastního tajemné touhy a že jsou odrazem božské Trojice. A čím člověk dále dospívá, tím vzdálenější je mu konečná odpověď, takže oddaná a pokorná víra je to jediné, co mu na konec zbývá.

Právní teorie

Alois Rozehnal

Řada Československých vědců byla za živa pohřbena tím, že byla odsouzena k mlčení. Tento osud stihl také význačné představitele moderní právní vědy, která byla zlikvidována v komunistickém převratu 25. února 1948. Nejvýznamnější z nich byli prof. dr. František Weyr (25. dubna 1879 — 29. června 1951), který vybudoval normativní teorii, a prof. dr. Karel Engliš (17. srpna 1880 — 13. června 1961), který založil národní hospodářství na teleologii.

Oba dva se zasloužili o zachování svobody univerzitního studia po válce, ale nedocenitelné služby prokázali v boji o novou ústavní listinu v roce 1947. Práce v ústavním výboru Ústavodárného národního shromáždění ovlivnili tím, že některým jeho členům byli nápomocni při řešení základních otázek nové ústavy. Když prof. Weyr vysvětloval nějaký ústavní problém, nespustil se svého posluchače oči, dokud neviděl, že ho přesvědčil. Když prof. Engliš prováděl svého posluchače po národním hospodářství, obyčejně se u okna zahleděl k nebi a dostal se z něj až po vyložení sporného tématu.

Dnes odpočívají oba na hřbitově, kde jim chci položit tuto kytíčku uvitou z růží jejich myšlenek a promíšenou polním květím exilu. Proti komunistické nenávisti, která šla až za hrob a přešla mlčením i jejich smrt, činím tak z úcty a lásky k jejich dílu. Považuji to za svou povinnost nejen vůči těmto velikým učitelům, nýbrž i k velké řadě jejich žáků ve staré vlasti, kteří by rádi uctili jejich památku vydáním zvláštního sborníku, ale musí mlčet.

*Tato slova jsou z úvodu k mé připravované studii Přeměna demokracie, která má sloužit k počtě obou jmenovaných právních velikánů. Myšlenka souhrnného zpracování žhavé problematiky demokracie se zrodila z rozho-
vorů s Dr. L. Radimským, jemuž tak přísluší zásluha za snahu přiblížit právo širší veřejnosti. Jde o otázky dotýkající se každého občana (bez ohledu na jeho státní příslušnost), ale jejich posouzení se bude lišit podle hlediska, z něhož se budeme na ně dívat.*

Demokracie je metodou organizace státu i hospodářství (jak je řečeno v předmluvě k Demokratickému manifestu F. Peroutky); mění se tudíž s právním řádem. Ale tentýž právní řád se nám bude jevit různě podle hlediska, které k němu zaujmeme. Nejznámější teorie právní pak jsou: teorie účelová, normativní a přirozeněprávní. Poněvadž jejich výklad zavádí mnohdy na sceně, jedná o nich i připravovaná studie (Přeměna demokracie), z níž se podává tento výtah:

A) TEORIE ÚČELOVÁ

Teleologie (telos-konec, cíl, účel: logos-slovo, důvod) zavedla do myšlení účelový řád, který zakladatel teorie teleologické prof. K. Engliš vysvětluje takto:

Chápeme přírodu svým myšlenkovým řádem a soustavou svých pojmů. Bud' se na všechny jevy díváme jako na prostě jsoucí a pak je logicky nutně chápeme kausálně se všemi důsledky. Dospíváme ke kausálním zákonům přírodním, které předpokládají určitou formu myšlení, formu ontologickou. Anebo se na všechny přírodní jevy díváme jako na chtěné Někým (Přírodou, Tvůrcem, Bohem), a pak se nám jeví vše jako prostředky volené k účelům a jako účelový řád. Ani kausalita ani finalita není ve zjevech, není ve skutečnosti, nýbrž je v nás; je naší formou, kterou empirické zjevy pozorujeme a poznatky o nich pořádáme. Teleologický způsob myšlení nutně žádá, že si jevy myslíme jako někým chtěné; potřebujeme k tomu subjekt chtěného,

Tvůrce, Přírodu či jiný subjekt. Volíme ten způsob výkladu, který nás uspokojuje. Bez chtěnosti (tedy tohoto způsobu pozorování) není teleologie.

Jestliže se při výkladu jednání odvoláváme k inteligentní vůli člověka, pak si myslíme všechna jednání jako chtěná subjektem této inteligentní vůle, což už je logická konstrukce. Jestliže však shledáváme, že mezi lidmi jsou obdoby, podobnosti a shody v jednání (např. ve složení spotřeby určité kategorie rodin), pak už přestává výklad teleologický, protože stálost v takových podobách a shodách nás nutí k domněnì, že je zde již určitá stálá příčina (životní podmínky, podobnost jednání v ohledu fyzickém, intelektuálním, mravním), která působí stálost oné podoby a shody. Jen v kauzálním pohledu hromadném jsou tudíž takové shody a podoby vysvětlitelné. Teprve při hromadném pozorování, při němž se ukazují stále větší či menší shody, soudíme na stálou příčinu těchto shod.

Teleologie není ve věci, nýbrž ve způsobu našeho výkladu věci. Každý systém lze vyložit teleologicky, už proto, že je systémem, to je pořádkem. A pořádek předpokládá účel, který je pořádacím principem; není pořádku bez účelu a není pochopení systému (ani vědeckého) bez znalosti účelu tohoto pořádku, o němž prof. K. Engliš říká doslovně:

“Dovodil jsem ve své Soustavě národního hospodářství, jak celý pořádek solidaristický plyne z objektivního účelu ideálu života, zdraví a kultury národa. Je proto tato soustava teleologická? O sobě není žádná skutečnost teleologická nebo jiná, nýbrž způsob pojetí a výkladu je teleologický. Individualismus jako soustava je vyložitelná teleologicky (bez ohledu na to, je-li budována na egoismu) už proto, že soustava je teleologický pojem; musí být proto vřazen do teleologického myšlení.” (K. Engliš: *O poznání a hodnocení*, Bratislava, 1947, str. 36).

Stejně je tomu při výkladu jednání člověka jednotlivého. Člověk má potřebu činit dobrodíní, protože mu to činí pocit libosti, jinak jako když má potřebu zapudit hlad. Člověk se mezi potřebou krásna a dobrého činění na straně jedné a jinými potřebami na straně druhé rozhoduje, volí mezi nimi. Jedna potřeba tlačí na druhou, nelze-li všech uspokojit v daném čase, prostoru, důchodu atd. Jedna skupina jednání, která jsou vnějším projevem příslušného hodnocení, není ani vyložitelná bez skupiny druhé, protože tvoří integrální celek, spojený hodnotním účelem, který pořádá všechny jeho články.

Hodnotu člověk předmětům přičítá, ale nejen hodnotu dobra a krásna, nýbrž každou hodnotu (i užitečnost), jako by v nich byly. Člověk vůbec každou kvalitu do předmětu promítá a jim přičítá, také kvality ontologické (např. barvu), stejně jako kvality normologické a teleologické. Proto vyjadřuje nejen hodnotu krásna a dobra přídavným jménem, nýbrž i každou jinou hodnotu a každou kvalitu jako užitečnost, upotřebitelnost, správnost, pravdu atd.

Různost hodnocení je založena růzností kvalit. Díváme-li se na předměty kausálně-ontologicky, vidíme kvality ontologické (výbušnost, atomovou váhu, elektrické napětí). Díváme-li se teleologicky, díváme se na předměty (děje) jako na někým chtěné, protože hoví jinému chtěnému postulátu (účelu) a vyjadřují k němu vztah (užitečnost hospodářská, kulturní, zdravotní, krásno atd.) Díváme-li se na předmět normologicky, díváme se na něj jako na něco, co má být a odpovídá normě různého druhu (krásno podle normy, dobro mravní, právnost, správnost, platnost).

Filosofie hodnot se o ontologické hodnocení nezajímá, jen o hodnocení, při němž hledáme, hoví-li předměty našim účelům nebo normám nebo se jim protiví. Tyto kvality se proto polarizují (dobro-zlo, krásna-ošklivost, užitečnost-škodlivost). Účel, vzhledem ke kterému hodnotíme, je zpravidla (ne pojmově) maximální (optimální, je-li složitý). Hodnotíme tedy zpravidla jakýmsi ideálem (nedosažitelným maximem či optimismem).

Lidské účely jsou zpravidla maximální nebo optimální (po případě jen negativní: chci nabýt něčeho minimální obětí). Přiměřujeme tudíž předmět hodnocení k tomuto maximálně chtěnému obsahu, ideálu, třeba nedosažitelnému (stoprocentní cukernost řepy; ideál života, zdraví a kultury národa atd.) Odtud myšlenka ideálních hodnot, které (protože nejsou dosažitelné) tvoří říši hodnot jako idee. Ale této říše mimolidské není; ideál je obsah i směr myšlení a snažení nám činí srozumitelnou volbu užitečnosti.

Proto když vidíme volbu (třeba mezi nejrozumnějšími hodnotami), hledáme nad nimi společný účel maximální, který jim pak všem dává společný obsah srovnatelný a činí volbu pochopitelnou. Vidíme-li, že stát ve svém hospodářství rozhoduje, až do jaké míry věnuje své prostředky na zdraví, kulturu, sociální pomoc atd., a chceme-li tuto volbu při upotřebení peněžních jednotek pro různé tyto účely (z nichž plyne nesrovnatelný užitek) pochopit, hledáme na vrcholu jeho úvah účel všem účelům nadřazený (ideál života,

zdraví a kultury národa), takže tyto podřízené účely se stávají jeho potřebami.

Obdobně je tomu s osobní spokojeností, štěstím člověka, které je takovým myšleným subjektivním ústředím účelovým pro pochopení všeho rozhodování jednotlivého člověka.

Všechny lidské účely se sbíhají do dvou hodnotných hledisek, které mají zase dvojí zásadně různý vztah k člověku. Bud' je člověk subjektem péče o sebe a pak chápeme všechny jeho počiny jako řízené a hodnocení s hlediska subjektivního účelu, subjektivního blaha; anebo je člověk (a národ) předmětem péče a pak je subjektem péče někdo jiný a pak chápeme všechny počiny tohoto subjektu péče s hlediska ideálu života, zdraví a kultury jeho objektu péče (člověka, národa), objektivního blaha, protože účel je sdílitelný a objektivní. Tak se logicky polarizují hodnotní hlediska lidského hodnocení kolem člověka jako subjektu a předmětu péče.

Objektivní nejvyšší účel, ideál člověka a národa, je myšlenková konstrukce, kterou tvoříme logickou operací abychom pochopili hodnocení a jednání státu, který pečuje o život, zdraví a kulturu národa. Státu musí tanouti na mysli (všechno státu přičítáme), že v ústředním účelu, který je nadřazen všem speciálním, v ideálu člověka, je určitý harmonický poměr různých kvalit národa, odpovídajících určitým účelům speciálním. Ale toto účelové ústředí potřebujeme nejen proto, abychom pochopili rozvrh prostředků na různé podúčely, nýbrž i k tomu, abychom věděli, co je pravým a vlastním nákladem při tom, že to nejsou peníze, nýbrž újma na kultuře, zdraví a životě. Jinak nelze minimalizovat náklad (škodu) při opatrování prostředků.

Tento ideál není nikde formulován, spíše se tuší nežli zná, podléhá změnám v průběhu věků, je různý u různých národů, může být i hypoteticky tvořen a být základem kritiky; ale jiného hodnotního ohniska zde při objektivním hodnocení není. Také tu se mluví o blahu, ale to je zcela jiné blaho, než je blaho subjektivní; je to blaho objektivní (*salus rei publicae suprema lex esto.*)

B) TEORIE NORMATIVNÍ

Normativní teorie zavedla řád do poznávání světa norem; jejím úkolem je poznat, co podle normy býti má, to je poznat její obsah. Zakladatelem normativní teorie je H. Kelsen, ale o její další rozvoj se nejvíce zasloužil prof. F. Weyr, který ji vysvětluje takto:

Vědou rozumíme soustavu stejnorodých poznatků určitých předmětů poznávání se týkajících a vědeckým nazýváme poznávání, pokud je právě soustavné. Že jsou rozdíly mezi jednotlivými druhy vědeckého poznávání, vysvětluje nám skutečnost, že existuje řada speciálních věd, z nichž každá určitým způsobem, t. j. určitou metodou, poznává svůj předmět. Věda, která se zabývá různými způsoby (metodami) poznávání, se nazývá vědou o poznávání čili noetikou. Filosofickým základem vědeckého poznávání míní se tudíž jeho noetické východisko.

Základem a východiskem normativní teorie je kritický idealismus, jehož tvůrcem a reprezentantem je Imanuel Kant (1724-1804). Spřízněným duchem tohoto filosofa je Platon se svou idealistickou filosofií. Kritický idealismus si uvědomuje, že přírodovědecká (kausální) metoda, kterou poznáváme vnější svět (přírodu a dění v ní se odehrávající), není a nemůže být jedinou poznávací metodou. Neboť ona se vztahuje pouze na poznávání toho, co je (existuje) ve smyslu přírodovědeckém, a na změny, které si představujeme jako jsoucí ve světě.

Vedle tohoto světa jaký je (přírody v nejširším smyslu: natura) může být lidskému intelektu ještě jiný předmět dán jakožto úkol poznávání. Že tomu tak je, dokazují určité základní pojmy, které lidskému intelektu jsou stejně nebo podobně vrozeny jako představy a pojmy prostoru a času, příčin a účinků. Jsou to pojmy povinnosti, normy, viny, trestu a jiné. Pojmy ty se nevyskytují ve světě, jaký je, to je v přírodě, nýbrž ve světě, který jako předmět našeho poznávání lze postavit jako svět, jaký býti má, vedle světa jaký je (přírody).

Takovým způsobem dospívá filosofie kritického idealismu k svému základnímu noetickému dualismu: na jedné straně svět přírody, jež poznáváme metodou přírodovědeckou čili kausální, na druhé straně svět norem, tedy toho, co býti má. O obou těchto světech (způsobu jejich poznávání) jedná I. Kant odděleně ve dvou svých základních spisech: *Kritika ryzího rozumu* (1781) a *Kritika praktického rozumu* (1788), v níž metoda poznávání normativního je mnohem méně propracovaná než metoda přírodovědecká v prvním díle.

Normologickým (normativním) nazýváme poznání, které má za předmět normy, t. j. výrazy něčeho, co býti má; v normě je však možno spatřovat i výraz něčeho, co je chtěno. Tím způsobem na ni pohlíží postoj účelový. Teleologický postoj je stanoviskem činitele normativního (v oblasti právní:

zákonodárce), kdežto normologický (normativní) postoj je stanoviskem činitele povinnostního (kterému norma ukládá povinnost).

Poznávání přírodovědecké (kausální) předpokládá, že předmět jeho poznávání, t. j. příroda, je "dána". V oblasti přírodovědecké se jeví danost jako existence či skutečnost předmětu poznávání, poněvadž neexistenční (neskutečné) předměty nelze přírodovědecky poznávat. Norma však jako předmět poznávání "neexistuje" takovým způsobem jako předměty přírodovědeckého poznávání (jednotlivé kusy přírody), nýbrž jinak: o ní možno jedině předpokládat, že buď platí nebo neplatí. Je tedy platnost nebo neplatnost v oblasti normativního poznávání obdobnou pojmovou kategorií jako existence (skutečnost) resp. neexistence (neskutečnost) v oblasti přírodovědecké.

Normu jakožto předmět normativního poznávání možno a nutno definovat jako výraz něčeho, co býti má. Poznávat normu znamená tedy poznávat její konkrétní obsah. Tento obsah se povšechně jeví jako povinnost. Povinnost a norma jsou takto ústředními pojmy normativního poznávání a nevyskytují se vůbec v oblasti poznávání přírodovědeckého (kausálního, ontologického).

Předmětem vědeckého poznávání normativního nebývají pouze jednotlivé normy o sobě existující (platné), nýbrž shluky (soubory) norem, tvořících tím či oním způsobem normativní jednotu. Takovým souborem jsou např. právní řady jednotlivých států, které znamenají souhrn všech, v určitém okamžiku platných právních norem těchto jednotlivých souborů.

Normový soubor může obsahovat normy různého druhu. Mezi dvěma nebo více normami je např. myslitelný takový vztah, že jedna odvozuje svou platnost od druhé. Tuto druhou možno vzhledem k první nazývat prvotní, první pak druhotnou. Proč platí určitá zákonná norma (např. zákon o organizaci škol)? Poněvadž byla vydána (stanovena) zákonodárným orgánem, k tomu podle ústavy (jakožto normy ještě vyšší) povolaným. Proč však platí tato ústava? Na tuto otázku nelze již dále odpovídat údajem nějaké ještě vyšší normy, nýbrž ústavní normu — jako nejvyšší (nejprvotnější) normu příslušného právního řádu — nutno prostě jako platnou předpokládat. Tuto nejvyšší normu, která dodává normativní relevanci všem nižším normám téhož souboru normového, který je předmětem našeho poznávání, lze nazvat i "ohniskem" takto hierarchicky uspořádaného normového souboru.

Uvažovat o vzájemném poměru právní vědy a etiky jako dvou vědeckých

disciplin má smysl jen za předpokladu, že konstrujeme etiku (mravouku) jako vědu normativní, t. j. když za předmět jejího poznávání považujeme určitý soubor norem, a to ethických (mravních). Jen normativní konstruovanou etiku (jakožto vědeckou disciplinu) možno stavět vedle právní vědy nebo proti ní, chápeme-li i tuto normativně:

“Při tomto srovnávání pak shledáváme, že pojmová kritéria obou druhů norem (právních a ethických) jsou různá: za ethická se považují ony, které obsahově hovoří určité zásadě, určitému principu (např. zásadě lásky k bližnímu v ethice křesťanské), za právní pak takové, které (bez ohledu na svůj obsah) pocházejí od určitého normotvůrce (státu). Z toho tedy plyne, že oblasti práva a etiky (právních a ethických norem) lze přirovnávat ke dvěma kruhům, které se částečně mohou krýt, což znamená, že jedna a táž norma může být po případě zároveň právní a ethickou.” (F. Weyr, *Úvod do studia právního—normativní teorie*, Praha, 1946, str. 32).

Proti právu pozitivního (*ius positum*), které bylo stanoveno lidskými autoritami (panovníky, zákonodárnými sbory), stojí právo přirozené, (*ius naturale*), resp. právo božské (*ius divinum*). Jak právo přirozené, tak právo božské se považují za neměnná a proto se k nim ryzí nauka právní chová negativně. Dočasně, neboť i normativní teorie podléhá vývoji, a nesprávně, neboť mezi právem přirozeným a božským není rovnítka.

S ohledem na hierarchickou (pyramidální) výstavbu normativní teorie lze naznačit její vývoj dvojím směrem:

1) Horizontálně: Co jiného jsou přirozená práva než mravní postuláty? A mravouka již našla horizontální zařazení v kruzích sféry (právní a mravní) vzájemně se prolínajících.

2) Vertikálně: Boha nelze pitvat (naivní realismus) ani zabít ustanovením, zda či že býti má nebo nemá (normativní teorie). Pranormou právního řádu může být jen lidská norma (ústava); ale toto ohnisko právního řádu (jako lidské dílo) nemůže vyzařovat moc samo ze sebe, neboť jinak by rozsudek smrti nebyl nic jiného než soudním rituálem vyšperkovaná vražda. Normativní teorie nezkoumá obsah norem, ale hledá jejich zařazení. Otevřena zůstává otázka: Co nad právním řádem?

C) TEORIE PŘIROZENĚPRÁVNÍ

Směr přirozeněprávní vychází z povšechného názoru, že pravé a skutečné nebo správné právo je závislé na samotné přirozenosti lidské a z ní prýští nebo že pochází od nadpozemské autority božské; podle toho se dělí na právo přirozené (*jus naturale*, *jus naturae*) a právo božské (*jus divinum*).

Vznik přirozeného práva se vysvětluje rozparem mezi hmotnými a mravními hodnotami. Nejvyšší subjektivní účel lidského chťení a jednání, který se jeví jednajícimu jako jeho prospěch (blaho, štěstí, uspokojení, bezstarostnost), je konec konců dán biologicky (pudovými reakcemi). Avšak jsou ještě jiné účely, k nimž směřuje jednání lidí, než je subjektivní blaho jedince (podmíněné biologicky). Člověk hodnotí, chce a svým jednáním uskutečňuje něco, co není vysvětlitelné biologicky (pudově a co nehoví jeho egoismu), ba naopak, co ho případně popírá v těchto hmotných snahách.

Člověk hledá teoretickou, pro život neupotřebitelnou pravdu, hledá a tvoří esthetickou, prakticky nepoužitelnou krásu, uctívá Boha a snaží se jednat podle jeho vůle, a to i bez naděje na odměnu nebo beze strachu před trestem. Takto uskutečňuje člověk hodnoty kulturní: vědu, umění, náboženství. Člověk dále bez egoistických motivů prospívá bližnímu, pracuje pro celek (obec, vlast, národ), pomáhá sociálně slabým a pod., čímž uskutečňuje hodnoty mravní.

Mravní hodnoty jsou člověku dány původně jako city zvláštní povahy (vyšší, ušlechtlé, neegoistické, altruistické, sociální a pod.), které lze normativně vyjádřit jako objektivní normy (ethické, mravní). Obsahem těchto citů i norem je negativně: popření egoismu; pozitivně: prospěch někoho jiného než chťejícího a jednajícího (jakožto účel, nikoliv prostředek). Ethické normy v obecné formulaci jsou přesvědčivé, neboť vylučují motivaci subjektivním účelem.

Přirozeněprávní teorie stojí na stanovisku spravedlnosti, které vyjadřuje Ulpianova definice:

Justicia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi. Ulpian, D, 1, 1, *De justicia et jure*).

Z této jednoduché definice, objasněné učením řeckých filosofů, vyplývá, že spravedlnost je ctností, jejímž jedním aspektem je vůle, a jejímž cílem je přiznat každému jeho právo. Přiznati každému jeho právo, ve skutečnosti znamená představit si, že bytosti mají vzhledem k ostatním práva, která

tito (ostatní) nemají. Tyto pojmy nutně předpokládají stanovení vztahů mezi různými bytostmi. (Félix Senn: *De la justice et du droit*, Paris, 1927, str. 22).

Přiznati každému jeho právo (suum cuique) se řídí společným a odvčným měřítkem všech práv: Aequum et bonum.

"S ohledem na zajištění cíle, kterým je společné dobro, bonum, jedná se přesně o to, aby se udržovala mezi těmito bytostmi, vázanými vzájemnými vztahy (přírody nebo v důsledku okolností jimi vyvolaných), poměrná rovnost, rovnost ve vztazích, rovnost poměrnosti, která se nazývá aequum, v poměru k tomu, co každému náleží. Přihodí-li se, že tato rovnost poměrnosti, tato rovnost ve vztazích, tento vztah poměrnosti je ohrožen nebo porušen, pak se ještě jedná o to, aby byla upevněna nebo obnovena." (Félix Senn, ibidem, str. 32).

Spravedlnost je definována (stoikové) jako jedna z hlavních čtyř ctností, k nimž patří dále moudrost, střídmost a statečnost. Z této základny vychází další Ulpianova definice práva:

Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. (Ulpian, D, 1, 1, *De justitia et jure*, 10, 1). Z těchto předpisů se podává: žítí čestně (podle morálky), neubližovati druhému (ctnost ve vztahu k bližnímu) a dávatí každému, což jeho je (vlastní poslání v uskutečňování práva). Právem se však zde rozumí, co pochází od přírody (naturae), tudíž právo přirozené (jus naturale).

Pozitivní zákonodárci by neměli jít proti těmto hodnotám života a základním pojmům, které tvoří jus natura. Vydají-li nařízení, která jsou v rozporu s nepsaným právem přírody, vznikne konflikt. Takový konflikt mezi psanými zákony a nepsanými předpisy ukazuje Sofoklova *Antigona* (verš 450 a násl.) Kreon vyhlásil edikt, zapovídající pohřbít mrtvolu bratra Antigony. A ona, která přestoupila zákon, zvolala:

"Nevěřila jsem, že tvůj edikt by měl dost síly, aby dal smrtelníkovi moc přestoupit předpisy božské, které nikdy nebyly napsány a které jsou neměnné. Není to ode dneška ani od včerejška, co existují; jsou věčné a nikdo neví, od kdy pocházejí."

Spravedlnost není soukromou záležitostí, nýbrž základním kamenem státního zřízení: Procul dubio colligitur, ubi justitia non est, non esse rem publicam. (Sv. Augustin: *De civitate Dei*, 19, 21).

Všecko nebezpečí kultury je v zásobách, jež kupujeme hotové a připravené unaveně cizíma rukama i cizími dušemi.

F. X. Šalda: Boje o zítřek.

Esej — hrdina naší doby

Petr Den

Poněvadž esej lze napsat o čemkoliv, pokusím se dokázat, že je hrdinou naší doby. Pokusím se tedy napsat esej o eseji — a o jeho poslání, v dnešním světě a především v našem národě. Protože se při tom musím naň podívat hodně zblízka, protože jej musím rozřezat na kusy, bude napsané malým příspěvkem k anatomii eseje.

Zdá se na první pohled, že není všecko esejem, co se esejem nazývá, a naopak je jím mnohé, co se jmenuje jinak. Ježto se doporučuje, abys při psaní věděl, o čem píšeš, došel jsem si skrovně pro rozum do tlusté knihy, nazvané *The Columbia Encyclopedia*, a zjistil jsem, že esej je literární skladba v próze, zachycující autorovy myšlenky a city praktický o jakémkoliv předmětu. Dále jsem se tam dočetl, že esej je skladba více osobní než věcná, a že slova "essais" v literárním smyslu poprvé užil Montaigne jako názvu svého literárního díla, napsaného v letech 1550 až 1595.

Stojí tam ještě více informací, avšak nedočetil jsem celý článek, protože se mi vařila žluč. Neboť co slovo, to nevoňává zásoba cizíma rukama dávno připravená a příliš dlouho uskladňovaná v lednici, nazvané naučným slovníkem. Zdá se mi předně, že není zvlášť důležité, kdo poprvé užil anglického slova "essay", a rozhodně není správné, tvrdí-li se tak aspoň nepřímě, že před Montaignem nikdo žádný esej nenapsal. Vždyť čteme-li například spisy Herodotovy, zdá se nám, že čteme spíše eseje než dějepisectví, a Platonův *Phaedo*, *Gorgias* nebo *Symposion* jsou přece blíže modernímu eseji, než třeba našim filozofickým učebnicím. Politické řeči mnohých řeckých i římských státníků jsou politickými eseji v nejlepší smyslu slova a Lucretiova báseň *De natura rerum* je v podstatě esejem, spojujícím krásnou

literaturu s tehdejší přírodovědou. Spisy Apuleovy, Juvenalovy, Petroniovy a mnohé spisy středověkých myslitelů jsou až po okraj naplněny prvky, tvořícími vlastní obsah eseje. Málo záleží na tom, jak autoři své spisy nazvali. Není také rozumné nazývat esej skladbou literární.

I obraz, socha, hudební skladba může být esejem. Nenapsal Lessing esej o soše Laokoöna, není každý obraz třeba Jeronýma Bosche velmi složitým esejem? Není forma skladby při posuzování otázky, co esej je a co není, vedlejší? Nenapsal správně René Wellek, že má docela stejné pocity radosti, čte-li anacreontickou báseň, vidí-li Watteauův obraz nebo poslouchá-li Mozartův menuet? Některé staré čínské "obrazy" jsou současně zaznamenáním básní, často sama čínská písmena jsou obrazem, ba dokonce někdy velmi složitým esejem. Proč tedy ono zdůrazňování literárnosti?

Ještě horší je tvrzení, že esej je literární skladba v próze. Již jsem se zmínil o Lucretiově básni, a je přece známo, že Alexander Pope napsal svůj *Essay on Criticism* ve verších. I Danteova báseň je filozofický esej. Ostatně kdo kdy rozdělil přesně dobrou prózu od poezie? Nemá i próza svůj rytmus? Nejsou napsány básně v próze? Proč tedy definovat esej jako něco — prozaického? Nejsou třeba Březinovy eseje z jeho *Hudby pramenů* básnicktější a vázanější než tolik veršovaných prací?

Nejnejpnější je tvrzení, že esej je vždy více osobní než objektivní. Pomínu příklady, kdy vědečtí autoři nazvali svá veleobjektivní a třeba fyzikálně-matematická díla eseji (Leibnitz atd.), a řeknu jen, že každé lidské dílo má stopu subjektivismu a anthropomorfismu a je proto osobní (největší díla jsou nejosobnější), že se však každý autor z tohoto subjektivismu snaží vyprostit. Neřekl jeden z nejvtipnějších esejistů, Oscar Wilde — že úlohou tvůrce je skrývat umělce a objevovat umění? Tot' tedy úlohou každého umělce, nikoliv jen esejisty. Proč tedy v jeho subjektivnosti vidět jeho definující znak?

Když jsem se takto odvrátil od moderní definice eseje, šel jsem na radu k starému Samuelu Johnsonovi. V jeho *Definition in the Dictionary* čtu, že "essay is a loose sally of the mind; an irregular indigested piece; no a regular and orderly composition." Hrůza! Nikoliv, pane Johnsoně, esej není žádné vyhození si z kopýtka nebo vyhrknutí neztrávené kaše na papír! Právě naopak: mohu snad napsat báseň v polosnění, velký romanopisec může psát román i ve stavu opilosti, nikoliv však esej hodný tohoto jména. Tvrdím pravý opak než pan Johnson: literární esej je ta nejpořádnější, nej-

racionelnější forma krásné literatury, je mostem mezi uměním a vědou, je nebo rozhodně má být mostem, po kterém krása přechází do vědy a pravda do umění. Esej spojuje obě ve své formě — a dovoďte, abych už zde předběhl své myšlenky a řekl, že už proto je hrdinou naší doby, která často níže a nespravedlivě odděluje vědu od umění a estetičnost od hledání pravdy. Ano, ideál eseje spojuje požadavek hotovosti a uzavřenosti uměleckého díla s požadavkem vědy, aby každé lidské tvoření bylo jedním ze stupňů, vedoucích k cíli. Proto metoda eseje nikdy není uzavřena v kruh, je vždycky jednosměrná. Vede odněkud někam. Kam, to si ještě povíme.

Utíkám proto od všech starých definic eseje, utíkám i od mizerného českého "překladu", který klade rovnítko mezi esejem a "úvahou". A vydávám se sám a sám na cestu za jeho definováním, za nalezením jeho podstaty a jeho vlastního poslání. Nevychloubám se, že tak činím první: William Hazlitt ve svém eseji *On Going a Journey* utíká od společnosti lidí, aby pozoroval přírodu, Daniel Defoe začíná svůj slavný esej *The Education of Women* několika řádky ohlašujícími jeho rozchod se společností, kterou nazývá ne-civilizovanou, a celé dílo jednoho z nejslavnějších esejistů novodobé literatury, Johna Ruskina, je jedinou revoluční činností proti strojovému věku, který za něho teprve začínal, a jehož zápory viděl Ruskin dlouho před jinými.

Když náš hloupý Honza se pouští do světa, aby se naučil latinsky, když sloní mládě z Kiplingových *Pestrých povídek* se odebere k blátivé řece Limpopo, aby se dovědělo co mívá krokodýl k obědu, když všichni ostatní skuteční i literární, tragičtí i komičtí, hrdinové vyjedou na svých komoních do světa za hledáním pravdy, to je za osvobozením své princezny se zlatou hvězdou na čele, vždycky u prvního černého lesa nebo u nepřekročitelného prvního moře, k němuž přijdou, jakoby náhodou potkají nějaké tajemné zvíře, které jim pomůže. A ze všech starých i moderních vykladačů pohádek a bájí, ze všech Freudů, Adlerů a Jungů se dovíme, že toto zvíře, obyčejně nějaká žába vylezlá z hluboké studánky, žába mnoho znající a moudrá, není nikdo jiný, než naše staré zkušenosti a zážitky, a zkušenosti našich neznámých předků, které nám jdou na pomoc, když pomoci nejvíce potřebujeme. I při cestě, na kterou jsem se vydal za poznáním eseje, sedí u prvního neprostupného lesa žába-etymologie, tato královna se zlatou čelenkou na hlavě vědy, nazývané filologií. A tato etymologie na mou otázku, co to vlastně "essay" je, rychle odpovídá, že anglické slovo esej znamená "zkoušku" nebo "pokus". Povídá ještě více: že slovo "essay" vzniklo ze

starého, ale ještě užívaného slova "assay", které podle slovníku znamená "zkoušku veřejné váhy a míry, prozkoumávání rudy a kovu," a že "mark of assay" znamená česky "průbní značku" neboli "punc", a že "art of assay" znamená umění průběžské. Hle, nedostali jsme se pomocí záby-etymologie trochu blíže k svému cíli?

Jiným cizím slovem pro zkoušku nebo pokus je ovšem experiment. Esej je tedy především pokus, experiment. Pokus oč? O uvažování, osobní mínění, o ulevování ve svých pocitech? Nikoliv! Esej je pokusem v pravém slova smyslu, pokusem, jak nám jej věda po svém tisíciletém vývoji odkázala, je vždy "prozkoumáváním rudy a kovu", je "zkouškou veřejné míry a váhy", je vždy pokusem o nalezení vztahu mezi dvěma neb více jevy (na příklad mezi vodíkem a kyslíkem), a to pokud možno o nalezení vztahu kolikostního, tak i esej je pokus o nalezení kvantitativního vztahu mezi věcmi, osobami, city, událostmi, fantaziemi, které dosud nebyly změřeny. Proč kvantitativního vztahu? Proto, že nad kvantitou vládneme, protože kvantita je předpověditelná, protože kvantita je vyjadřována čísly a tedy mluvou matematickou, která je nejméně antropomorfická ze všech lidských řečí. Jako každý vědecký experiment, tak každý umělecký esej je v podstatě pokus o zvládnutí nezměřené zkušenosti, je v podstatě uváděním matematického myšlení do umění, je pokusem o zvládnutí toho, co dosud zvládnuto nebylo, o změření zatím nezměřeného. Je tedy esej pravý opak jen nějakého subjektivního uvažování a vylévání si svých citů. Esej hodný svého jména vždy ví, odkud a kam jde, a k čemu směřuje.

Báseň, román a jiné formy uměleckého literárního snažení — zrovna tak jako některé obrazy, sochy nebo hudební díla — podobají se často dobyvatelům, objevujícím jako Kolumbus nové kraje pravdy a krásy. Esej je v podstatě něco jiného: je místodržitelem těchto dobyvatelů a chce přinést pořádek do nově objevených krajů. Esej zastupuje mocenský prvek v umění: obsazuje kraje jednou dobyté a uvádí je pod svrchovanost pravdy a krásy. V literatuře i v umění výtvarném a hudebním zastupuje prvek míry, hodnocení a kritiky. Proto je tolik esejů kritických, proto je tolik esejů politických, mocenských. Mně nepřekvapuje, čtu-li například v dějinách anglické literatury, že Carlylův styl "is found to be the studied expression of a mighty rhetorician, seeking not grace but vividness, not elegance but power". Opravdové eseje jsou proto často až nepříjemně autoritativní, protože esejista je úředník, udělující punc, poněvadž neuvažuje, nýbrž soudí. Esejista je v podstatě vždycky soudce světa, nikoliv jen jeho vykladač nebo ličitel. Soud-

cem, jakým byl a dosud je svrchovaný vladař. Esej je králem v literárních a uměleckých formách, a výprava hloupého Honzy do světa je vždy výpravou za královstvím. Hrdina, který obyčejně pochází z nízkých poměrů, se na konci eseje i pohádky musí stát králem.

Proto králem, že hrdina hledá rovnost s králi. A hledání rovnosti, to už je samo o sobě to, čemu jsme říkali hledání kvantitativního vztahu, hledání rovnice. Často politické mocenské rovnice, proto mnoho esejistů bylo mezi lidmi, kteří zvládli politickou budoucnost. I takový Rousseau by v podstatě esejistou, Marxův *Komunistický manifest* je ovšem známým esejem politickým, pokusem o novou rovnost. Právě proto je velická potvornost v jeho následovnících, prohlašují-li pokus za dogma, a zavrhuji-li pokusy nové, které by mohly znamenat pokrok v naší cestě za politickou rovností. Poněvadž Marxovy spisy — právě tak jako spisy Leninovy nebo Stalinovy — jsou v podstatě eseje, proto ti, kteří z nich udělali dogma a povýšili je nad lidskou touhu po experimentu, bojí se všech esejí dalších a prohlašují všechny za kacířské. Bojí se jich jako svých přirozených soupeřů. Ani když prohlédnete celý ročník pražských *Literárních novin* se vám nepodaří nalézt i samo jméno "esej" nebo informaci o esejích cizích a tím méně domácích. Protože esej je literární forma mocenská, musí být na indexu tam, kde vládá je monopolem jen jednoho. Esejista totiž může být dobrým nebo špatným, poučeným nebo hloupým, vždýcky však je člověkem svobodným. Proto se nesmí svobodně pohybovat mezi otroky. Už proto, aby v jeho svobodných esejích neobjevili své otroctví jako v zrcadle.

Podívejme se nyní v naší anatomické lekci na všechny údy a ústrojí eseje, na všechny činitele, kteří se na něm účastní.

Před esejem je esejista a už jsme si o něm řekli, že je to člověk svobodný. Tato skutečnost znamená mnoho věcí.

Znamená ne jenom fakt, že neexistují veliké eseje komunistické, fašistické nebo nacistické, ne jenom fakt, že se nepíše eseje za železnou oponou. Znamená také, že v moderní době esej žije a umírá s demokracií, a že esej je nejvíce v rozkvětu tam, kde demokracie je nejdokonalejší, kde každý člověk je králem a soudcem všech ostatních. Není náhodou, že v devatenáctém a dvacátém století esej hrál a hraje důležitou úlohu v anglosaských demokraciích — tak jako za starověku takovou roli hrál v demokraciích řeckých. V předmluvě k svým esejím v knížce *Době proti srsti* jsem také napsal, že v Československu ani za první republiky neměli jsme esej tak rádi jako jiné

formy literatury, a to snad proto, že jsme vnitřně nebyli opravdu demokratičtí, což bohužel pozdějšími událostmi se potvrdilo. Tato nedemokratičnost se poznala i ze skutečnosti, že když vyšla v roce 1933 má knížka esejí s názvem *Tvůrcem snadno a rychle*, zajímalo více kdo se skrývá pod neznámým pseudonymem, než to, co v ní stálo. Neuměli jsme a ani dnes neumíme rozlišovat dílo od autora, a neumíme kriticky zhodnotit knihu, aniž bychom něgo nevěděli o jejím spisovateli. I na Cata v exilu každý huboval víc za to, že je anonym, než za obsah jeho článku. Demokratický a svobodný čtenář má se však snažit rozlišit esej od esejisty, a tak být jako porodník nápomocen zrodu nové věci nebo bytosti, kterou každý esej je.

Především odstavce nechce tvrdit, že esej je odvislý od formy vlády. Je odvislý jen od svobody esejisty. Avšak co je nám platná, nedovíme-li se o ní, nesmějí-li se eseje v totalitárních státech uveřejňovat? Svobodní lidé byli vždy, avšak v Perikleově Řecku, v renesanční Itálii nebo v Německu v době Sturm a Drangu bylo snadnější je slyšet. Totalitární státy jsou smutné kraje nezrozených esejů a podobají se hřbitovům němých esejistů.

Svoboda esejistova však znamená i svobodu od jeho chyb a hříchů. Ideální experimentátor by měl být dokonalý a mít dokonalé pozorovací smysly a pozorovací schopnost. Protože dokonalým není nikdo, esejista měl by své chyby aspoň znát, aby je nevkládal do své práce, měl by znát rovnici svých hříchů. Jinými slovy měl by znát sebe samu podle hesla na delfské věštírně ve velké době Řecka. Z tohoto důvodu také esejista nesmí mít zájem, jak esej dopadne — jako experimentátor nesmí mít *a priori* zájem, aby jeho pokus dopadl tak a nejinak. Esajista jako experimentátor musí hledat pravdu, padni komu padni. Proto straníci a partizáni nemohou být dobrými esejisty, proto i takový Marx byl esejistou mnohem, mnohem lepším, než třeba Lenin nebo jeho nohsledové. U nás takový Šalda, Arne Novák a Otakar Fischer byli dobrými esejisty, protože se jim často podařilo stát nad literárními koteriemi a kavárenskými stolky, v nichž jsme si zbytečně libovali. Právě proto, že politický esejista, aby napsal veliký esej, musí být svobodný, mnohé eseje dělaly dějiny. Někteří esejisté je dělali přímo — Churchill je typický esejista na poli reálné politiky. Když pak o svém velkolepém esejí druhé světové války napsal knihu, jsou to jen zajímavé paměti a nikoliv veliký politický esej.

Dobrý esejista jako experimentátor musí stát na pevných nohách, musí mít přesnou filozofii. Nesmí být třtinou větrem se klátící — protože s brdlavou rukou a chvějícíma se nohama by nikdy nic pořádně nevážil a nezměřil.

Lidé rozháraní, nevyrovnaní, neuvědomělí snad mohou být velikými básníky nebo romanopisci, nikoliv však esejisty. Esejista musí znát svůj pevný Archimédův bod, kde by zavěsil. Není náhodou, že mnoho velikých esejistů — la Bossuet, Pascal, Chesterton, Maritain nebo Simone Weilová — byli lidé s hlubokou náboženskou vírou, kteří měli svůj pevný bod v Bohu. Lidé nebo národy, sunoucí se do neznáma v plynoucí řece dějin, žádné esejisty hodné tohoto jména mít nemohou. Jeť, jak patrně, esej dar Boží, a esejista, kterého jsme už pojmenovali králem, je vždy tímto králem z Boží milosti.

Protože esejista musí být člověkem, který ví, co chce, člověkem vyrovnaným, je obyčejně nejpilnějším ve svém stáří, nikoliv v mládí. Ubývá-li s přibývajícemi léty básnická fantazie, může naopak schopnost experimentovat, vážit a měřit s léty přibývat. Ve školních lavicích píšeme básně, nikoliv eseje. Esej je krásný, avšak poněkud smutný plod stromu, který již neroste. Stevenson vše řečené vyslovil nejkrásněji, když napsal, že esejista "má sedět tiše a pozorovat — vzpomínat na tváře žen bez žádostivosti, obdivovat velké činy mužů bez závisti, milovat všechny a všechno a přece být spokojen a zůstat na místě, kde je a kým je . . ."

Zdůraznili-li jsme si nutnost, aby esejista měl svůj pevný bod, chtěli jsme tím říci, že mezi ním a tím pevným bodem nesmí být už docela nic. Že se esejista musí dívat na svého Boha bez prostředníka, což vysvětluje veliké esejistické umění starých i moderních mystiků. A vylučuje z jejich kruhu všechny straníky a partizány, všechny spolkaře a propagátory, všechny nástroje cizích idejí nebo cílů. Ani státní úředník, ani novinář, ani příslušník nějaké strany nemůže psát eseje jinak než jen jako rebelant, aby se ze svého zajetí osvobodil. I kdyby to bylo zajetí dobrovolné a nikoliv nepříjemné. Eсейista v podstatě dává světu nové zákony, a proto musí přestupovat ty, které již platí. Je vždycky člověkem, který, kdyby byl větší než je, byl by buď upálen jako kacíř nebo prohlášen za svatého. Velká politická esejistka, kterou byla Johanka z Arcu, vydala se ze své vesnice na pout' do Orleánsu a Remeše, aby došla k oběma těmto metám.

Ve své anatomické lekci obrát' me nyní svou pozornost k předmětu esejistického pozorování, k látce, kterou experimentátor zpracovává. Může jím být, jak se již řeklo, skoro všechno: lidé i věci, myšlenky i city, skutečnost i její obraz. Někdy se zdá — a tak tomu bylo u nás — že si esejisté myslí, že jen obraz, symbol nebo umění samo mohou být předmětem eseje, a nevědí, že tak zvaný literární esej neboli esej, zabývající se a kritizující lite-

raturu, je jen jedním z mnoha možných případů. I v předválečném Československu jsme se doma příliš omezovali na tento literární druh eseje, takže proti svým Šaldům, Novákům, Fischerům, Teigům, Václavkům a Černým, jsme dovedli postavit jen málo takových, kteří psali eseje o vědě, o politice, o přírodě, o lidech, o smyslu našeho života a o náboženství. Prakticky nebylo esejů politických, ani filozofických. A protože jsme neměli svůj esej filozofický, příliš snadno jsme přijali buď esej Adama Smitha nebo Marxe, protože jsme více nemilovali esej filozofický, příliš snadno jsme se sami stali pokusným morčetem politických esejistů zvňějška.

Opakuji, že látkou esejisty může být skoro všechno. Proč ono "skoro"? Co jí být nemůže? Nic jiného než sám experimentátor a jeho pevný bod. Předmětem eseje nemůže být ani esejista, ani jeho Bůh. Eсейista nemůže sám sebe hodit do tavícího kadlubu, protože by pak bylo po pokuse. A nemůže doň hodit ani svého Pánaboha, protože bez filozofie a víry by nic změřit nemohl. Metr se nesmí sám sebe ptát, jak je dlouhý. Vždy měříme jen neměřeným a nezměřeným. Eсейistova víra v jeho sudidla, v jeho tabuli hodnot, musí zůstat během pokusu neotřesená, jinak by se pokus nemohl podařit a esej by nemohl být napsán. Ano, esejista může — a nejen může, má — pochybovat o všem, nikoliv však o své víře, o svém právu kritizovat, o svém královském poslání soudit. Experimentátor, kterému se při pokusu třese ruka, měl by raději experimentování nechat. A tot' další důvod, proč esejista musí být hrdinou své doby.

Může-li být předmětem esejistického zpracování a předmětem jeho experimentu — až na výjimku předchozího odstavce — všechno, neznamená to, že v konkrétním případě má esejista mluvit o všem. Právě naopak: dobrého esejistu poznáte podle toho, jak si dovede omezit svůj předmět — jako dobrého experimentátora poznáte podle toho, jak dovede izolovat svůj pokus. Eсейista nesmí plácát o všem, a pravdu má Virginie Woolfová ve svém *The Modern Essay*, říká-li, že esej má být čistý jako voda nebo víno, a nesmí být skladištěm různorodých poznatků. Proto velcí esejisté se objevují obvykle na konci dějinných period, kdy již je přehled o tom, co se ví a co se neví, a kdy se všechny poznatky mohly jaksi svázat do jediného uzlíčku. Není náhodou, že básnický i politický esejista Dante přišel na konci středověku, nebo Montaigne nebo Bacon na konci renesance. A prvním jejich esejistickým činem bylo zavření konklavy, aby se volba mohla se zdarem provést a nové se z experimentu zrodit.

Jako politický experimentátor si staví čínskou zeď kolem svého vladařského pokusu, jako každý svrchovaný stát při svém zrodu si kolem sebe opevňuje hranice, tak dobrý esejista táhne přesnou hraniční čáru kolem předmětů svého pokusu, a přesně vybírá všechny, věci i lidi, které hodlá vsunout pod vývěvu a hodit do své zkoumavky. Špatná izolace působí špatný a tedy nepodařený pokus, a po jeho skončení je již pozdě honit bycha. Kdo toto ví a pochopí, má ve své kritice již na půl vyhráno. Při čtení každého rádoby eseje může jen vzít červenou tužku a vyškrtat z příslušného článku všechno tam přímo nepatřící, aby podle množství červených míst již věděl, zda jde o esej dobrý nebo špatný. Protože všechno, co do eseje nepatří přímo, nepatří do ní vůbec. Esaj není román, který smí mít několik proudů děje, které se slučují nebo i rozcházejí. Ne tak esej! Nepřistojná věc hozená do jeho tavícího kelímku jej může docela zničit — i kdyby to byla jen scípá moucha nebo malinkatý prášek.

Esejista podle toho, co jsme si řekli, je soudcem, hledajícím spravedlnost, a proto před ním stojí vždy dvě strany, žalobce a žalovaný. Esejista je také experimentátorem, hledajícím rovnováhu a tedy i kvantitativní vztah mezi zjevy a věcmi, a proto před ním stojí váha s dvěma vahadly: na jednu miskou klade závaží a na druhou to, co se má vážit. Předměty esejistického zpracování se tedy vždy dělí na ty, které jsou mírou, a na ty, které budou měřeny. Řekl jsem již, že Platonovy *Dialogy* pokládám za mistrný příklad vynikajících esejů: Ani v nich celá bavící se společnost, nad níž v pozadí stojí Platon jako veliký experimentátor, není před jeho tvář rovnorodou. Vždycky velmi brzy se Sokrates vyšine nad ostatní a stává se rozhodčím celé diskuse. Pod patronací samého esejisty, kterým je Platon, je mírou pře, o kterou jde. Tak ve všech pozdějších esejích hodných svého jména vybírá si esejista z názorů, které hodí do svého pokusu, ony, které jsou mu nejbližší, kterým věří více než jiným. Takové názory, myšlenky, city, filozofické nauky, lidi nebo věci, jsou pak jeho nástroji, jsou nástroji jeho moci, kterými prosazuje spravedlnost a rovnost mezi svými poddanými, které chce zvládnout, jež jsou předmětem jeho pokusu. Jako každý vladař musí mít své vojsko, kněze, aristokracii, své úředníky a správce, tak i esejista v každém svém esaji se opírá o ideje, kterým věří víc než ostatním ve svém pokusu. Veliký esejista Bacon, když napsal, že vědění je moc, nepřímou tím řekl, že vědění je nástrojem vlády, nástrojem esejistovy pouti za spravedlností a harmonií. A Herodot, jehož jsme už také jmenovali mezi velkými esejisty, přímo nazval členy královské výzvědné služby a královské správce

“okem královým” nebo “uchem královým”. Od té doby oči i uši jsou esejistovou mírou, jsou mečem, který si náš králevic váže kol pasu před svou dobrodružnou cestou za osvobozením své princezny, jsou uzlíkem buchet, jimiž náš český Honza uplácí divná zvířata, bráníci mu pokračovat na jeho cestě, jsou Ariadniným klubkem, které nedá Theseovi zahynout ve strašném Labyrintu.

Náš hrdina nesmí zapomínat, kam vlastně putuje, co je cílem eseje. Musí si stále připomínat, že účelem eseje není ani popis, ani líčení přírody nebo lidí, ani osobní zpovědi ani citová vzrušení. Že účelem eseje není nic menšího než osvobodit princeznu — realitu ze zajetí iracionálního draka, představujícího naše bázlivé a úzkostné podvědomí. Pokus je vždy pokusem o změnu reality, ba víc: o její vytvoření. Je vždy pokusem neboli esejem vytvoření skutečnosti. A řeknu hned o vytvoření *nové* skutečnosti, protože stará skutečnost jaksi rychle zvětrává a musí být stále nahražována novou, abychom nežili mezi skutečností stínovou, mezi “skutečností” neskutečnou. A co tvoří novou skutečnost? Co jiného než hrdinův skutek, hrdinův čin. A mluveno řečí vědeckých experimentátorů, vědecký čin je vždycky činem, vylučujícím protiklad mezi zkušenostmi, které jsou předmětem pokusu. Devíthlavá saň nebo ukrutný obr, hlídající krásnou princeznu, nejsou nikdo jiný, než tyto protiklady, ničící racionalitu našeho života. A hrdina naší doby, esej, se vydává na cestu, aby ji zase posadil na trůn vedle sebe, aby s ním královala — a šťastně královala — až do smrti. Neboť tento dodatek je nutný: i osvobozená skutečnost je smrtelná, a nové saně a noví draci vylézají zes vých děr, a je vždy třeba nových hrdinů, nových a nových hrdinských činů, aby opět mladá a krásná princezna se stala královnou. Činnost esejistů nemá konce — žádný pokus není poslední. Hrdina často bloudí a neví kudy kam. Avšak dokud se pokouší, může být spasen. Tak to říká Faustův Bůh Mefistofelovi.

Nemluvím jen v nějakých metaforách. Skutečnost, vytvořená skutkem, je to, co podle definicí matematických, fyzikálních, filozofických i náboženských je v rovnováze. Co našlo svou rovnici, a tudíž svou kolikost na obou stranách znaménka rovnosti. Esej vždy na svém konci klade znaménko rovnosti mezi dříve nerovným a nezměřeným. Změření není nic jiného. A není změřením, není rovností, není spravedlností bez esejistického činu. Také není rovností občanů bez činu politického. Jako není rovností mezi tlakem různých plynů, mezi vztahy atomů, dokud nepřijde čin velkého experimentátora, který by je všechny uvedl v rovnost a dal jim zákon. Zákon je vždycky

zákon kvantitativních poměrů, ve fyzice jako v estetice. Ve vědě jako v umění. A esejista není než zákonodárcem.

Hrdina se vrací a stává se králem. Ve státě, který osvobodil od zlé saně. Ve státě, který bez něho by již neexistoval. Slovo "stát" má stejný filologický kmen — zase se tážeme o radu žáby-etymologie — jako sloveso "státí" "stabilnost", "stálost", "stav" atd. Stálost — a vždy jen relativní a dočasná stálost — může být jen v rovnováze, jen ve spravedlnosti, jen v zákoně. Hrdina, vrátiv se ze sluje, v níž zabil iracionálnost a naše vášnivé podvědomí, zahazuje vždy éru klidu a míru — bez revolucí a bouří. I esej vždy představuje vítězství racionality nad iracionálností, objektivitu nad subjektivností (zahod'te svůj naučný slovník!), a literárně mluveno — vítězství nad básněmi i románem. Vítězství ovšem jen dočasné: když zase básníci i romanopisci mají co říci, je to znamení, že král-esej sestárí, a že má nejvyšší čas, aby zas poslal své syny do světa, aby po jejich slavném návratu mohl s klidným svědomím umřít.

Rovnováha i stát, v němž esejista kraluje, je něco umělého a uměleckého. Právě proto, že vznikly z vítězství nad přírodou. I Rousseau, veliký obdivovatel přírodního stavu lidí a při tom paradoxně veliký esejista a vynálezce společenské smlouvy, která je tím nejumělejší, co v politice se vymyslelo, napsal o státu jako o výsledku této smlouvy toto: "Plus ces forces naturelles sont mortes et anéanties, plus l'institution est solide et parfaite." Avšak ani jemu se nepodařilo utít všechny hlavy přírodní saní, takže ani jeho esej *Contract Social* se nestal věčným politickým evangeliem.

V životě každého hrdiny jsou tři přesně ohraničená období, kterými musí projít a které na mnoha příkladech z mythologie i z dějin hezky popsal Joseph Campbell ve své knize *The Hero of Thousands Faces*: období odloupenutí se od společnosti a vnitřní kontemplace, období pouti do ciziny a přemožení nepřítele, a konečně období šťastného návratu. Nežijeme dnes v době Heraklů, Rolandů nebo princů, přemáhajících zlé obry, žijeme však v době, kdy jejich funkci může převzít esej. Aby byl hrdinou naší doby, musí jako esej v minulosti také projít třemi fázemi, bez nichž by novou skutečnost nestvořil.

Předně esej musí zavrhnout řešení, které platila v minulosti a musí jako velcí svatí dějin odejít ze společnosti universitního a akademického konformismu na poušť vlastního přemýšlení a vnitřní kontemplace. Na té poušti musí nalézt svého Boha jako Budha nebo svatý František z Assisi.

Musí v odloučení tam slyšet hlasy — jako nějaká Panna Orleánská. Veliký esejista R. W. Emerson napsal tato slova, která by měla být heslem každého, kdo se k esejistice přiblíží: “Kácím všecko, žádná skutečnost není mi svatá, žádná profanní. Experimentuju jen, věčně hledající, bez minulosti za sebou”. Každý dobrý esejista za sebou strhává mosty, každý na počátku svého eseje tak nebo onak musí říci, že stará řešení již neplatí. Nesmí být nikým, kdo má své přesné místo ve společnosti: nesmí být ani básníkem, ani romanopiscem, ani historikem, ani přírodopiscem nebo fysikem, nesmí být tím méně straníkem nebo člověkem “angažovaným”. Musí především umět být sám. Protože jen sám a sám se může pustit na svou pout' svého druhého a nejdůležitějšího období.

Toto období je přirozené období boje, boje se starými zásobami poznatků, které jsme koupili hotové a připravené unaveně cizíma rukama i cizími dušemi. Rilke ve svém hlubokém eseji, nazvaném *Aufzeichnungen des Malte Laurids Bridge* napsal, že člověk přes všechny své vynálezy zatím zůstal jen na povrchu života. Je třeba hrdinů, aby se pohroužili pod tento povrch a jako Theseus z hloubky Labyrintu vynesli novou a krásnější skutečnost. Esej je hrdina naší doby, protože už podle titulu nejslavnějších českých esejí je bojem o zítřek. A boj o zítřek vyžaduje celého člověka, vyžaduje, aby se celý hodil na váhu, na níž se o zítřku rozhoduje, aby si nic pro sebe nereservoval. Hrdina musí hodit do boje celou svou existenci, svůj život. I veliký esej tak činí. Poznáte jej, že si nikdy ve své argumentaci neponechává zadní dvířka, kterými by v nebezpečí mohl uniknout. Bud' iracionální saň i s jejími devíti hlavami zabije, nebo je zabit sám. Nikdy se nepodobá akademickým rozpravám, ukazujícím jen stav přítomného bádání bez závěrů. Nikdy se neztratí ve svém boji. Hrdina se vždy vrátí, se štítem nebo na štítu. I veliký esej se může mýlit a svůj boj prohrát. Ani malý esej hodný svého jména nesmí však z boje předčasně utéci.

V třetím a posledním období svého života hrdina se vrací domů, aby kraloval ve svém nově získaném království, aby žil se svou novou skutečností, kterou svým činem osvobodil ze zakletí našeho podvědomí. Každý esej musí končit konvenčním sňatkem a žít šťastně až do smrti. Hrdina se už nevydává na novou pout' — a esej nesmí mít pokračování. Jen jiný esej se zas může pustit do boje, ne už ten usazený, ženatý a kralující. Jako jeden ze svatých otců Církve pravý esej si říká “In omnia requiem quaesivi”. Hrdina je vždycky dárce klidu a míru. I nejbouřlivější esej končí smírně. I *Komunistický manifest* všechny své divoké invectivy zakončil výzvou, aby se prole-

táří celého světa spojili. K čemu? K dosažení beztrždní společnosti. K dosažení utopie, kde nebude bojů. Marxistický Honza po svém návratu ze světa si zas zaleze za pec.

Esej se musí proto stát velikým moderátorem naší bouřlivé doby a nalézat harmonii a mír v jejích bouřicích vlnách. Esej musí hledat velikou rovnici naší doby, která potřebuje více syntézy než nových vynálezů. Jak to řekl Albert Camus ves vém velikém eseji *L'Homme révolté*? "Alors, quand la révolution, au nom de la puissance et de l'histoire, devient cette mécanique meurtrière et démesurée, une nouvelle révolte devient sacrée, au nom de la mesure et de la vie". A je mým svatým přesvědčením, že v literatuře, jež tak často šla před politikou a vnějšími dějinami, tuto novou revoluci míry bude vést ona literární umělecká forma, která se nazývá esej. Proto si tolik přeji, aby ani můj národ nezůstal v této revoluci za ostatními, a aby se v něm zrodili esejisté, kteří by znovu začali hledat, co jsme ztratili, a tvořit novou a lepší skutečnost.

I tento malý příspěvek k anatomii eseje chtěl být esejem, esejem o eseji. Proto hned z počátku zavrhl vše, co se o něm psalo a odešel do ústraní a na poušť svého vlastního myšlení. Proto se také pustil do boje s názory, které mu bránily v přístupu k novému pojetí eseje. Proto se konečně po boji zas vrátil k svému národu, odkud vyšel, aby mu přinesl konvenční mravní poučení. I můj malý esej *chtěl* tedy být hrdinou své doby.

Zůstal ovšem — mluvím stále o svém eseji, který má čtenář v ruce — jen naším hloupým Honzou, který vyšel do světa, aby se učil latinsky, a přinesl zpět jen několik českých vět bez ladu a skladu. Avšak i náš hloupý Honza je lepším člověkem, než byli v našich pohádkách jeho bratři, kteří, sedíce na svých verpáncích, se mu smáli, ač sami nikdy se nedostali ani za humna. Experimentovali jen se svými škrpály a — jak to Šalda o všech šosácích napsal — experimentovali jen v říši hmoty, hráli si s experimentem bez experimentující duše, milovali jen experiment bez odvahy a hrůzy jako lva zvrhlého v kočku a ochočeného v pudlíka. Náš fidový hrdina Honza dovedl v nadávce vidět latinu a ve všednosti odkrýt velikost, svátek a krásu. A zatím co Švejk měnil svátek ve všední den, český Honza by znovu měl snít o tom, jak by se stal králem a o proměnění všedního dne v boží hod.

Boj o afrikanisaci "afrického" umění

F. V. Foit (Nairobi-Kenya)

Je přirozeno, že dnešní Afrika vlivem svého dynamického nacionalismu usilovně hledá cesty k své sporé historii a také k své umělecké tradici a původnosti. Toto hledání není lehké, protože tisíciletí neznalosti písma pochovala většinu stop afrických dějin, zvláště dějin kulturních, takže civilizační úroveň mnohdy ustrnula na výši, jakou měla v době kamenné, bronzové nebo železné. Neudivuje proto, že pronikáním Arabů a příchodem bělochů přecházel černý zeměděl z primitivismu přímo k otrockému kopírování všeho, co poskytovala bílá civilizace. Černoši jsou mistry v kopírování, kopírovali po běloších náboženství i techniku, oblékání i bydlení, při čemž zacházeli mnohdy do směšnosti: černoch se leckdy necítil člověkem, neoblékl-li si dlouhé kalhoty, bílou košili a plandavou vázanku, a ovšem i tmavé brýle proti slunci, které pak nosí pyšně ve dne v noci . . .

A přece afričtí černoši měli své vlastní kulturní hodnoty, které ovlivnily a obohatily kulturu celého světa. Jejich výtvarné umění, zejména sochařství, bylo vynikající, jak patrně z půl století dějin moderního světového umění, a je viditelné na tvorbě mnohých geniálních umělců, na příklad Picassa, Epsteinova, Henry Moora, Lipchitze a jiných. Rovněž i černošský tanec a jejich rytmická hudba ovlivnily moderní kulturu. A je smutné, že dnes mnozí černoši se snaží napodobovat toto umění, které se jim zdá moderní proto, že se mu učí od bělochů, ač by se vlastně měli raději vrátit k svým prapůvodním vzorům, nezkřiveným evropskými vlivy.

V současné době dochází v Africe v tomto směru k určité nápravě a vlivem nacionalismu vyvstává v celé Africe silné hnutí, živěné především inteligencí a politickými vůdci, žádající obnovu původní tvorby a hledání vlastních cest podle vlastních tradic, pokud vůbec jsou k nalezení. Tyto snahy lze pozorovat ve všech odvětvích umění, v hudbě i v tanci, ve výtvarném umění i oblékání, v stavitelství i poezii.

Ve výtvarném umění však tyto snahy zatím většinou neměly úspěch. Žáci,

vycházející i z afrických uměleckých škol a universit, dosud nemají vlastní představy o své tvorbě a proto podléhají svým akademickým učitelům. Jejich nesamostatnost jim nedovoluje, aby se vymanili z otrocké tyranie libivých forem realismu, takže vlastně jen reprodukuji mrtvé dílo svých předloh, zatím co živoucí rytmus, který právě starému africkému sochařství dal zcela odchylné a monumentální pojetí, originalitu a dynamiku, jim uniká. Dříve naturalismus přírody byl skutečně zbásněn vnitřním intelektem afrického černocha a vtělen do vlastní mluvy, výtvarné poezie, a uhněten rytmem v čistou formu proporce i techniky. Tuto tisíciletou slavnou epochu své vlastní monumentální skulptury vytvořil africký černoch svým přirozeným citem, citem poetickým, který mu byl nepsaným zákonem s týmiž přesnými matematickými pravidly jako třeba byl zákon, který Michelangelo svým citem vtělil do architektury mohutné kopule chrámu svatého Petra v Římě. A tento zákon afrického sochařského umění byl tak silný, že jeho vliv nalezneme i v nejnepřístupnějších afrických pralesích a stepích, krátce i tam, kde před příchodem evropské civilizace nemohla být a také nebyla žádná možnost dopravy nebo přenášení zpráv, a kde původní civilizace byla oddělena od vnějšího světa tisícikilometrovou vzdáleností.

Bohužel po příchodu bílé civilizace byl tento silný umělecký zákon postupně rozrušen a zpitvořen evropským nevkusem nově příšlých bělochů, na příklad také misionářů, kteří mnohdy zakazovali vše, co bylo černošským zákonem, zvykem a přírodou, na příklad nahotu přirozenou a zobrazovanou, a také tanec, rituální obřady, obřizku, tetování atd., takže konečně celá výtvarná tvorba Afriky byla tak zkažena, že z ní nezůstalo ani nic původního, ani nic dovezeného. Smutným výsledkem tohoto procesu je dnešní masové kopírování různých památkových věcíček, ze dřeva a slonoviny, které si v Africe každý může koupit za několik šilinků a přece velmi prodělá. Tak z afrického jedinečného uměleckého talentu nezbylo dnes nic než slušná řemeslná zručnost v ručním vyřezávání různých figurek tak zvaných "lidových umělců" a pak ovšem napodobeniny konvenčního umění tak zvaných "umělců" školených.

Jen několik málo výjimek potvrzuje má tvrzení: v Jižní Africe například působí mladý černý sochař, kterému se nedovolilo studovat na akademii pro bělochy, takže "zkřivení páteře" u něho nemohlo nastat, neboť se vyhnul vlivům evropského konvenčního umění. Na domorodé škole však našel starou tisíciletou tradici s výsledkem jistě zajímavým: i když ještě není umělcem vyzrálým, přece je umělcem původním a nenapodobujícím,

jenž navazuje na staré africké umění a je jistě dobrým bojovníkem za žádoucí afrikanisaci umění černého zemědělce.

K tomuto vývojovému návratu dojde v africkém umění tak či onak v blízké budoucnosti a žádoucí proces bude urychlen politickou samostatností, která tak rychle pokračuje. Proces je ovšem brzděn existujícím oficiálním konservativním systémem ve správě a zvláště na školách, systémem, který většina dnešních afrických samostatných států převzala z dřívější správy koloniální, která nikdy starému a pravému africkému umění nerozuměla a která neměla dost pružnosti, aby pochopila velikost primitivního umění, ani když už ovlivňovalo celý svět.

Bohužel tato opatrnická umělecká výchova, propagující evropské konvenční umění, dosud existuje — snad s jedinou výjimkou — na všech uměleckých učelištích, akademiích a universitách v celé Africe, a nepřipouští možnost metodického učení starému a opravdovému africkému umění. Výsledek je smutný: mladý umělec, který těmito školami prošel, ztratí svou původnost, jeho vrozený talent je pokřiven vyšlapanou cestou nevalného evropského uměleckého tréninku. A jeho nápodobovací schopnost všeho evropského bývá dokonce dovršena dalším "studiem" akademického umění v cizině, v Evropě, v Americe nebo v Indii. Hle, proč Afrika dosud nedala žádnou uměleckou individualitu výtvornému umění dneška!

Po vítězném boji za afrikanisaci černého umění Afrika by se mohla stát důležitou činitelkou v dějinách světového umění — bez této afrikanisace však se mistrovství v africkém umění nedočkáme.

Naprostá dokonalá a ukončená věc je nepravdivá ve vztahu k transcendentální povaze krásy. A nic není tak cenného, jako určitá svatá slabost a *onen druh* nedokonalosti, kterou Nekonečno zraňuje ukončenost.

Jacques Maritain — *Creative Intuition in Art and Poetry*.

Rozhovory

Vážení přátelé,

s přirozeným zájmem jsem si přečetl kritiku, psanou u příležitosti mého portugalského vydání *Tristana*, která vyšla v 2. čísle "Perspektiv". Sympatický a seriózní tón jejích řádků mi dovoluje navázat na jeden bod, který obsahuje, a s nímž jsem se ostatně setkal i v některých portugalských kritikách; autor této kritiky píše: "Snadno uhadnete, že esej je psán v myšlenkovém klimatu existencialismu."

A tečka.

Snad. Nevím. Nejen ze zdvořilosti by mělo být povinností autora uměleckého díla (artefaktu) mnohé nevědět. Nicméně, vzhledem k tomu, že existencialismus je nepochybně vážný směr současného filosofického myšlení, bylo by nasnadě se zeptat: který existencialismus měl autor kritiky na mysli? Je jich tolik druhů jak sýrů ve Francii. Katolizující existencialismus Gabriela Marcela, metaexistencializmy německé, Kierkegaardův pré-existencialismus, dialektický existencialismus Sartrův, spekulativní existencialismus fenomenologického původu (Merleau-Ponty), marxistický existencialismus Poláků, a jiné a jiné.

A co znamená ono "klima existencialismu"? Téma? Všechna témata se mohou stát existencialistickými a Tristan bohdá žil šťastně s Isoldou drahně let před existencialismem. Sloh? Existencialismus se nezajímá o estetiku. Pojetí? To podstatné, co vesměs spojuje existencialismus, tkví ve vášnivém vyznání o svobodném rozhodování člověka a jeho odpovědnosti za tuto volbu. Tristan, jak jej představuji — a Isolda i Marek rovněž — nemají volby. Jsou hrdiny tragickými nebo čelícími neúprosné tragice osudu, což je totožné. Čelit filosoficky tragedií vylučuje svobodu, "volbu" v Sartrově pojmosloví. Tristan nevolí, neboť poznal svůj osud a naplňuje jej. Nemůže jinak. Je bytostně angažován. Bojuje. Měří se výhradně se svým osudem.

To vše je, domnívám se, v knížce řečeno jasně, implicate i explicite. Proto bych, při vši účtě k existencialismům všeho druhu, stěží mohl souhlasit s citovanou poznámka vašeho kritika, které v jádru nerozumím.

S přátelskými pozdravy
František Listopad

TRISTANOVSKÝ POSTOJ A EXISTENCIALISTICKÉ KLÍMA

Neměl jsem psát tu tečku. Měl jsem napsat hned tři tečky. Větou o existencialistickém klimatu jsem zavadil o filosofickou dřeň Listopadova eseje. Za filosofickými větami by se však neměly nikdy dělat tečky. Myšlenkový pohyb filosofické věty nekončí, nedá se uzavřít. V neuzavřitelnosti metafyzického poznání tkví nejen velikost a bída filosofie, nýbrž i naděje a úzkost lidské existence odsouzené zajímat se hlavně o nadfyzikální oblasti svého života. Připisuji tedy rychle další tečky za svou větu jako šifry filosofické otevřenosti a rizika. Zmíním se nyní o těch tečkách, na které se autor eseje přímo ptá.

V učebnicích o soudobé filosofii často čteme, že existencialismus vlastně neexistuje, nýbrž jen existencialisté, nanejvýš existencializmy. Tato myšlenka chce v jádru podtrhnout jednu obecnou skutečnost, platnou nejen pro existencialismus, nýbrž pro každou vědu, filosofii a lidské podnikání: pluralismus lidského myšlení ve všech jeho projevech a na všech jeho stupních. Neexistencialistické filosofické směry se za myšlenkový pluralismus stydí. Skrývají jej jako své prokletí, jako Kainovo znamení, jako rodinný škandál. Existencialistický postoj vidí v nepřekonatelném a původním pluralismu bytí a myšlení ústavní prvek skutečnosti. Jednotu chápe jako hrozící nebezpečí každé autentické existence a pravého existenciálního myšlení. V době, kdy J. P. Sartre psal svou obhajobu existencialismu (viz *L'Existencialisme est un Humanisme* — Paris, Nagel, 1946) platila plně jeho věta: "et au fond le mot (t. j. existencialismus) a pris aujourd'hui une telle largeur et une telle extension qu'il ne signifie plus rien du tout" (str. 16). Po 15 letech jsme o několik kroků dále. Navzdory svému zásadnímu myšlenkovému pluralismu existencialismus našel a nachází své místo v dějinách filosofie, svou metafyzickou tvář a tím i svou jednotu, za níž se ve svém mládí styděl. Záleželo mi na tom, abych nesmazal jeho skutečný pluralismus, ale abych také nezapomněl na jeho neméně bytostnou a původní jednotu inspirace a směru. Proto dávám přednost výrazu "klíma" před pojmem "soustava".

Pravda, je toho velmi málo, co je společné různým existencializmům. Ale i toto málo není nic více a nic méně než "le fait qu'ils (t. j. různí existencialisté) estiment que l'existence précède l'essence . . ." Zdůrazněný primát existence stojí za všemi existencialistickými kategoriemi, vytváří jednotu jejich pluralismu a jejich časté rozporovosti, stojí i za volbou — nebo před ní, umožňuje ji nebo ji též redukuje na bytostně angažované rozhodnutí.

První důvod, proč jsem označil Listopadovo myšlenkové klíma v *Tristanovi* existencialismem není pochopitelně povahy estetické, nýbrž filosofické. Jsem i nyní přesvědčen, že Listopadův *Tristan* se zajímá živelně, vášnivě, bytostně o svou konkrétní a osudovou existenci a nudí se vším abstraktně esenciálním, obecným a univerzálně platným, věčným a nadempirickým řádem skutečnosti. Spatřuji v tom typický postoj všech existencializmů. Jeho filosofické členění tragickému osudu se neztotožňuje se sartrovskou volbou. Podobá se spíše Camusově klidné, jako saharské slunce jasné vzpouře proti nesmyslnosti života. Podobá se . . . ale neztotožňuje se, ovšem. Ani tyto

rozdíly nemění nic na základním neodmyslitelném primátu existence v tristanovské problematice.

Svou domněnku o existencialistickém klimatu Listopadova eseje si potvrzuji i na mnohých tristanovských kategoriích, jako třeba je rozlišování mezi opravdovými a neopravdovými starostmi (Heideggerovo "Besorgt-Sein-um . . ."), bezvýhodný smutek nad nesmyslností všeho od počátku až do konce, pokus o překonání nesmyslnosti existence rozšířenou, postkřesťanskou nadějí. *Tristana* nevedou na dvůr krále Marka ideje. Přichází, protože *chce*. Nezajímá se o nepravé hodnoty, které jej nemohou spasit. Zajímá se jen o svůj osud, zcela jediný a neopakovatelný život, jehož půdorys není totožný s rozumnými normami, nýbrž tkví ve vyjimečném výkyvu. Norma je pro *Tristana* nudná a smutná jako anonymita bulvárů Magenta a Strassbourg. Není mi známo, že by existencialismus popíral osudovost lidské existence a lidských voleb. Náplní *Tristanovy* existence je naprostý a absolutně celý pojem *svobodného* osudu, který se nezodpovídá ničemu jinému než sám sobě.

Listopadův hrdina se sice nerozhoduje, ale jen proto, že je co nejloubežji rozhodnut. Zrazuje a odmítá vždy něco, protože může být sice upřímně mnohý, ale nemůže být všechen. Chce být jen celý. Napětí a téměř dialektický rozpor mezi mnohostí, celostí a všecností, zrazování, odmítání, bytostné angažování a rozhodnutí, zbytečnost povrchového empirického rozhodování v rámci konvencí — to vše patří tak nebo onak do seznamu existencialistických kategorií.

Skutečnost, že "Tristan bohdá žil šťastně s Isoldou drahně let před existencialismem" nemění nic na dvou věcech: 1) že Listopadův *výklad* tristanovského osudu vznikl skutečně, ať už vědomě či nevědomě, v duchovním a filosofickém klimatu existenciálních filosofii (a zdá se mi, že nemohl vzniknout ani dříve ani později); a 2) že existencialismus našeho století nestvořil problematiku lidské existence, nýbrž sepsal její vzorec a domyslel její půdorys.

Nakonec ještě půl tečky, ne — lépe jeden celý otazník, který je bytostně filosofickou značkou. Metafyzické perspektivy Listopadova eseje nejsou asi platónským, esenciálním nebem. Nemohli bychom je tedy nadepsat existenciálním klimatem?

Pavel Želivan

Můj holič a kadeřník

František Listopad

Pomalů. Pomaloučku. To jen tak vypadá jako slepá ulička. Kdo však došel až na její konec, mohl zjistit, že je pouze poloslepá. Šedý zákal. Je totiž možno zabočit doleva, projít jako úzkou pasáží mezi dvoupatrovými, tedy poměrně vysokými barabiznami s otlučenými a vybledlými kachlíky, pak doprava, jinak by se chodec octl na soukromém dvorku, králíci, ramlice, slepice, prádlo, všechno zalité betonem, jak říkám, doprava, nikoho to celkem nemůže zajímat, ale když už, tak náhodného chodce vedl čichový orgán. Nevonělo to tu. Páchly tady, v zimě, v létě, hromady odpadků Skládka jak za humny. Je na bíledni, že popeláři s autem se sem nevešli. Avšak městská rada platila také metaře s vozíčkem; měl na starosti právě podobné labyrinty. Platila asi špatně. Dobelhal se sem jen zřídka, jinak sbíral a prodával starý papír a spravoval deštníky. Páchlo to tu však, i když zahnuvající hromadu časem odklidil nebo když vytrvalý, prudký liják skládku smetl a odplavil. Páchlo to tu jako ještě po letech pobolívá vytažený zub nebo trpí revmatismem ruka José Teixeiry, o kterou přišel, jak známo, v šestnáctém.

Ulice, která nebyla slepou uličkou, působila však podobným, uklidňujícím dojmem. Konec ulice. Konec země. Konec světa. Na samém jejím konci byl tedy jeho krámek. Jmenoval se José Teixeira, ale když hovořil o sobě, říkal si kavalírsky Pepo; Pepo, jako by měl kytku v klopě. Teixeira, Pepo,

prezdívali jej Perikles. Bůh sud', proč. Někdo nesmyslně vzdělaný musil kdysi projít jeho rukama, totiž jeho právačkou. Musil to být někdo důkladně sečtělý, aby jej tak pojmenoval: Perikles. Jedna ruka, a ještě brebtavá, je i na zdejšího holiče málo.

Přibližně jednou do měsíce mi stříhal stejně přibližně vlasy.

Kumbál to byl veselý. V zimě, v létě pohostinně otevřené dveře. Vešel, komu se zamlulo; třeba si jen přišel přelousknout inzeráty odloženého, uhmataného výtisku Notícias, aby pak beze slova vypadl; kluci z ulice sem vráželi s indiánským řevem a rovnou k umyvadlu, natočit si vodu do jedovatě žlutých a brčálově zelených revolverů z plastické hmoty. Ženská s rancem přes záda šmátrala v holičově koši. Veselý, společenský kvelb; rozpukaný strop, do oblouku, na něm všelijak přípevněné neonové trubice: když se totiž smráklo, Teixeira zmlkl a slavnostně rozsvítil, totiž nejméně třikrát otočil vypínačem než se světlo natrvalo ustálilo. Pak, podle zvyku, zapnul a rozepnul poslední knoflík pletené, vytažené vesty a v nanicovatém svitu obsluhoval zákazníky často až do půlnoci, dle libosti.

Samozřejmě, že tu nevládl žádný přebytný přepych. Ale bylo tu vše, čeho je potřeba k výkonu živnosti. Často chyběly i židle; čekalo se tedy ve stoje, "nač nám Pánbů dal nohy až na zem", jak říkal Teixeira Perikles. José Pepo měl dobré srdce a měl taky židle. Půjčoval je tedy sousedům od naproti, starému Luizovi, tomu s televizí. Ve středu, někdy ve čtvrtek a v sobotu, dávala Luizova televize divadlo, hojně navštěvovaná sousedy, dva desetníky vstup.

Židle mohly chybět, ale nástroje měl Teixera v pořádku; a když chyběly nůžky, momentáček!, věděl bezpečně, že je najde v zadní místnosti, za krámem: ta sloužila za kuchyň i ložnici. Nůžky bývaly v košíku se šitím. Za to nikdy nechyběl kamenec, krém a pomáda. Zavíral je na klíč do skřínky s oslepeným zrcadlem, a s klíčem šup do kapsičky u vesty.

Často místo židlí se v holírně octlo několik starších šicích strojů a klienti se pak uvelebili po Singrovkách. Perikles prodával šicí stroje. Totiž, prodával: prodej prostředkoval. Ne, nebyl zástupcem, to by tak chybělo. Nabízel zboží jen aby řeč nestála. Nic na tom nevydělával, jen si trochu přirazil, na výlohy. Starší šicí stroje a nové psací stoly, to byl jeho foch; to byl jeho koníček, naznačoval, tak jako hokynář chodí na ryby a bába do kostela.

Nikoho do ničeho nikdy nenutil, "to není v mý nátuře, ale jakost zboží a nevidaná láce hovoří samy za sebe, že ano, prosím". V okolí vlastnila už skoro každá rodina šicí stroj a psací stůl, kancelářský model. Často se vešly jen se značnými obtížemi do kutlochů, a když to nešlo dveřmi a chodbou, tak oknem. V takovém případě Teixeira neholil a nestříhal, družně asistoval a byl veškerou radou. Mnozí z nových majitelů neuměli arci psát, ale, jak soudil Teixeira "psací stůl nikomu nemůže překážet".

V ulici, která nebyla slepou uličkou, ale jakoby, bylo poměrně vlhko. V období dešťů měl Teixeira revma v ruce, o kterou přišel a zároveň se mu stoly rozklížovaly už v krámu. Tehdy se vyzouval z dřeváku, a báb, tou zdravou přitloukal prkna a desku: ručníkem, který někdy zastrkoval za zákaznickovu košili, přetřel nakonec plíseň. Obul se o ručník řádně vytřepal. Pro vybrané zákazníky měl Pepo totiž ručník a pro smetánku pod zámek taky voňavku a púdr. Kartáč byl naopak k všeobecnému použití.

Vešel chlap s rourama od kamen, opřel je nevšimavě o zadní stěnu a zase vyšel. Ani Teixeira nevěděl, oč se jedná. Ale, trpělivost . . . !

"Pan inženýr," povídá mi, dívaje se na mne do zrcadla, "by náhodou neráčil šicí stroj . . . ?"

Žena, která vešla s dítětem v náručí, měla přilepený pulóvr na tělo a úzkou sukni. "Kolikpak mu je milánkovi? Ale jděte, už osmnáct měsíců. Jak ten čas letí." Holčičce, která je provázela, bylo pět, šest nebo sedm let. Hopsala po krámu; nyní o jedné noze, až se podlaha z prken rozhoupala. Teixeirovi se třese ruka ještě nebezpečněji, ale usměvavě komentuje: "Jako na lodi, jako na lodi . . ." A po chvíli: "Nechtěla bys jít tady k panu inženýrovi za kuchařku? Heleď, koupil by ti jednou do roka nové šaty a botky a odvezl by tě do Francie . . ."

"Však by šla. Nemá maminku ráda, vid'!"

"Nemám."

"Jsi zlá holka ošklivá."

"Jsem." Skáče dál.

"To mám s ní pořízení. Aspoň, že je zdravá. Vidíte, tady ten maličký, ty můj synáčku, má docela zkřivené nožky a nemůže chodit. Ukáží! A neřvi!"

"Pan inženýr má svatou pravdu, tyhle, co jsou tady, jsou zbytečně drahé a za moc nestojí, ale když je lidí chtějí. Napišu pro jiný. Za dva tisíce osmset. Mohlo by se to, soudím, srazit na dva tisíce šest. Napišu ještě dneska. Ještě dneska můžu třeba napsat, jestli se k tomu dostanu. Kdyby tak člověk měl křídla. To máme čtvrtek, takže v sobotu to tady bude. Kdybych napsal dneska, tak v sobotu dá pan inženýr paní inženýrově dáreček, stroječek, jen to fikne. Dneska je čtvrtek, zítra je dopis na místě . . . fazónku jako posledně, že ano . . . je to kus za městem, ale pošta tam doručuje, takže v sobotu . . . Pošta je tu tuze spolehlivá, Turecko si vyžádalo naše ty tentononc, abysme je zaučili. Bylo to v Turecku, co jsme jim organizovali, takže v sobotu . . ."

"A cože má, chuděrka, tak křivý hnátečky? Jako otec je zdravý?"

"To je. A krásný člověk. Moc hezkej mužskej."

"Ještě pořáde je svobodnej?"

"Tenhle je. Zatvrzelej mládenec. To otec týhle káči je ženatý. A neřek byste, je štedřejší. Ten klukův na něj nechce nic dát. Nechce s ním nic mít, že je pajdal."

"A to teda nemá dobrý srdce. At' je ten kavalír hezkej, nemá srdce, to vám říkám. A co jako dělá?"

"Je v kanceláři."

"V kanceláři . . . At' je sebevětším pánem, to nemá dobrý srdce, povídám."

"No, noha, to ještě neznamená, že je ve všem dítě nešťastný."

"To neznamená, to jste správně řekla. Může být šťastný v něčem jiným, že ano, pane inženýre?!"

"Neřvi a nevrt' se pořád." Přehodila si nohu přes nohu.

Kluci měli všeho všudy jen dva revolvry, oba se dnes polámaly. Zvědavě se přišli dívat, jak Pepo zastřihuje; a říkali, kdo líp." Hraje si s holčičkou," radil jim Teixeira, "je to hodná holčička a půjde do služby tady k panu inženýrovi."

Jeden z kluků mi vytrhl noviny z ruky a povídá potom: "S dovolením". Bylo už pozdě nedovolit. Noviny byly v cizí řeči, takže mi je záhy vráží

zpět do ruky. "Ten se spletl," povídá Perikles, "z takových písmen by se ti, hošku, makovice zatočila. Taky jsem kdysi uměl francouzský slova. Jó, kdyby tak člověk měl křídla . . . Ale jsou teďka dobře vychovaní, pan inženýr si ráčil povšimnout, jak to řekl, jak se dovolil. To dělá škola. Mají moc dobrou, dbalou učitelku. Škola to dělá. Píšou, holomci, už líp než já sám. Když se tedy dneska dostanu ke psaní, stroj tu bude nejpozději, jak jsme to řekli, v pondělí odpůldne."

Výrostek příběhl s novinou, že se na křižovatce Corte Real a Monte Chraste srazilo auto s lehkým nákladákem. "Byl jsem skorem u toho, "povídá, "kdybych nebyl akorát ve městě, tak jsem to moh uvidět na vlastní oči. Akorát naproti domku, co bydlí ta kurví dcera." Kopl do jedné z rour od kamen a ta porazila všechny ostatní jak kuželky. Poslední se sesypala holčičce na nohy. "Ještě mi z ní uděláte chromazlíka," řekla a povytáhla si sukni a mlaskavě políbila hekajícího synka. Políbila jej s očima do ztracena.

Je tu příjemně. Přišly ještě dvě ženské, jedna vážná kandidátka šicího stroje. Druhá rozpráví s mladou matkou, která si teď dala nohy na bedýnku a zapomněla si upravit sukni. Bedýnku si přinesla, až toho jejího caparta budou stříhat, aby si vysedl. Nechce se mi odtud. Nikdo nespěchá. Dám se ještě oholit.

Nic nespěchá, ale všechno má svůj konec. Skoro jako ta ulice. A země. A svět. Tvrdě a hranatě kamenec po tváři. Krém a půdr. Kartáč.

Venku se již ochladilo. Je možno zabočit doleva, projít mezi vykachlíkovanými domy, pak doprava a rovně dolů, k telefonní budce. Nač telefonovat? Pak koleje a hlučné moře. Kdybych telefonoval, bylo by to slyšet až na druhém konci drátu.

Když jsem se stejnou cestou vracel, Teixeira měl již rozžato. V krámku plno, i když byl teprve čtvrtek. Jak mě zahlédl, bystře na mne zamával s břitvou v ruce, jako by měl křídla . . . Dneska se však už Perikles k dopisu nedostane.

Foz do Douro, duben 1961

Kritické poznámky

NA OBRANU ANTONÍNA DVOŘÁKA

Společnost pro vědy a umění vydala k sto-
dvacátému výročí narození Antonína
Dvořáka brožurku, kterou napsal K. B.
Jirák. Je krásně vybavena a má repro-
dukcí Dvořákovy sochy od Ivana Mestro-
viče na obálce. Každý z nás po ní sáhl
s radostí, neboť se domníval, že anglicky
napsaná studie poskytne americkému obe-
censtvu více znalosti o našem skladateli
světového jména a že zvětší úctu k ně-
mu. Tím větší bylo naše překvapení při
čtení knížky: jako červená nit táhne se
spisem porovnání Dvořáka se Smetanou,
vždy ve prospěch Smetany, a často pro-
váděné způsobem Dvořáka ponižujícím.
Což nebývá zvykem v jubilejním a oslav-
ném spisu vyzvednout spíše kladné strán-
ky oslavovaného? Po přečtení prvních
dvanácti stránek asi leckterý čtenář sáhne
po titulním listu, aby se přesvědčil, zda-li
čte pojednání o Dvořákově či o Smeta-
novi, a není-li autorem snad Zdeněk Ne-
jedlý, známý svým protidvořákovským po-
stojem.

Budiž dovoleno lajkovi, aby se Antonína
Dvořáka zastal! Není k tomu třeba hlu-
bokých znalostí hudební teorie, stačí uká-
zat na mnohá fakta a okolnosti povahy
spíše psychologické. Hned na počátku
spisu (stránka 4) se setkáváme s tvrzením,
že národ sám v první světové válce se
rozhodl pro Smetanu. Ovšem, Smetana
napsal nám naši heroickou národní hud-
bu (*Má vlast*, *Libuše*), a tato díla jistě
jsou symbolem naší národní slávy, bolesti
a hrdosti. Autor však hned v dalším od-
stavci říká, že Dvořák s jedinou výjimkou
(*Husitská*), a v té prý také spíše nedů-
sledně) nikdy nenapsal "politicky zužitko-
vatelnou" (politically exploitable) hud-
bu. Má snad tato skutečnost být měřítkem
jakosti nebo i popularity? Dvořákova
tvorba šla přece jiným směrem. Kdo však
by mohl tvrdit, že Dvořák nevyjadřuje
dokonale právě duši českého člověka svou
zpěvností, roztoužeností, romantičností a
rytmem? Lze najít někoho v českém ná-
rodě, kdo by neznal a nemiloval Dvořá-
kovy *Slovanské tance* nebo jeho symfonii
Z nového světa, *Cikánské* nebo *Biblické*
plně? Kdo může posoudit, zda Dvořák

či Smetana jsou hlouběji zakotveni v české duši? Otakar Šourek na příklad píše o nejčistším češství Antonína Dvořáka a o melodickém a rytmickém materiálu jeho skladeb, "z něhož vane prostá a čarovně svěží vůně domova a vlasti jako z písně národní".

Dvořák ovšem vynikl i jinak, a to svými skladbami oratorií a kantát (*Stabat Mater*, *Requiem* atd.), svými orchestrálními serenádami a suitami (tak často hranými americkým rozhlasem), a především svou božskou komorní hudbou, tak bohatou a tak národní. Kdo z nás byl svědkem provedení celého cyklu Dvořákových komorních skladeb Českým kvartetem ve Smetanově síni, nikdy nezapomene, s jakou zbožností a s jakým nadšením se výkvět obecenstva klaněl Dvořákovu geniu. O Dvořákově komorní hudbě najdeme ve vydaném pojednání jen málo - a stejně málo najdeme tam také o Dvořákově celovém koncertu, jen malý odstavec na stránce 17. "... dokončený v roce 1896 dosáhl zasloužené, i když ne jednoznačné světové pověsti". A to je onen koncert, o kterém náš cellista Bohuš Heran píše: "nejhranější koncert na celém světě a u nás dostihl dokonce popularity Smetanovy *Mé vlasti* a Dvořákových *Slovanských tanců*" (Heran, *Muzikantův skicář*, stránka 73.)

Ve vydané studii naopak čteme mnoho stránek o operní hudbě Dvořákově, v které jistě nevynikal — i když *Jakobín* a *Rusalka* patří k našim nejpobulárnějším operám. Studie věnuje více místa než Dvořákově komorní hudbě jeho poslední (a ne právě zdařilé) opče *Armida*, při čemž je zejména zdůrazněn vliv Wagne-

rův (stránka 25, *Armida*, míchánina Wagnera a Meyerbeerera). Kde je Wagnerův vliv v ostatní Dvořákově tvorbě, zvláště v tvorbě komorní?

Nevíme, jak si vyložit několik poznámek o Dvořákově jako o člověku. Na stránce 11 čteme, jak užíval motivů z prací dříve zamítnutých, když se nakladatelé ucházeli o nová díla k vytištění, a jak také v tomto ohledu "znal využít zákona poptávky a nabídky". A podobně na stránce 19, jak se dal zlákat do Ameriky platem patnácti tisíc dolarů, které "finally did the trick". Ptáme se, proč snižovat velkého Antonína Dvořáka nejen jako skladatele, nýbrž i jako člověka?

Richard Gibian — Listopad 1961

ZAMČENÉ DVEŘE

od E. J. Popera. (Verše, 5. svazek edice "Skřížeň", Hamburg.)

Poperův básnický i lidský svět je světem usínající přírody, její moudrosti a laskavosti. Je to záře sluníčka, které — řečeno s Nerudou — "neslní, nepálí" ... Nerudu a pozdější básnickou generaci Vrchlického nebo Čechovu nám Popera připomene nejedním výrazem svého básnického slovníku: "lásky ples", "čarování tklivá", "Vítězný bůh jara", "bílý rubáš sněhu" a j. — takové nenové výrazy jsou však naštěstí vyváženy množstvím výrazů, rýmů a melodií značně vynalézavých a původních. Jen na několika ojedinělých místech Popera obětoval myšlenku nepevnému rýmu či rytmu.

Nerudu nám Popera připomene celou koncepcí i laděním své poesie. Na nejedné stránce *Zamčených dveří* se vám vybaví

některý verš Nerudova *Hřbitovního kvítí*, a to nejen zevním symbolem, ale i myšlenkou. — Hřbitov se Poperovi zjevuje řadou symbolů a podobností: v hrsti jeřabin, ve větvičce jmelí, v náhlém sešepření dne, v němž "barva vzlykne šedým steskem", v "bílých křídlech snů, na které sedl prach", i v přímé evokaci zelených hrobů, mramoru hrodek nebo kostelní zidky.

V každé z těch čtyřiceti básní *Zamčených dveří*, jako by se básník znovu a znovu loučil a v každé a s každou odcházel. A přece tato monotematická čtenářka neunaví! Autor je vzdálen bolestínské sentimentality, jeho gesto není tragické ani zoufalé, ale hrdé i cudné. ("Mě nebolí už, že se připozdívá", prohlašuje básník značně přesvědčivě.) Třebaže si autor téměř v každé své básni znovu a znovu uvědomuje, že všechny cesty vedou "za zídku zcela nízkou", a "nikdy jinam", (jak zní název druhé části celé sbírky), konstatuje to mužně a s klidným usmířením.

Nejšťastnější a nejužinnější výraz nalezl básník tam, kde se mu podařilo spojit lyrickou melodii s konkrétním, takřka epickým, dějem, na př. v básni "U klokoči" evokující jarní pohřeb kosa, za horce vzrušených dnů básníkova dětství. ("Pak chlapci odešli a já jsem zbyl/sám s večerem, jenž tměl se tiše,/až pojednou tím teskným kouzlem chvil/se k růvku ptáček snešl s modré výše./Byl černý, zoubák žlutý měl a přel,/až se mnou zaslzelo křoví./Dnes vím. Tak zpívá ten, kdo bez přátel,/o ráně v srdci svém jen Bohu poví".)

Podobně čistá melodie zazněla i v Poperově "Malém kvartetu nedělním" a v

"Krocích". — Porovnáváje Poperovy *Zamčené dveře* s jeho "věncem znělek" (z roku 1955), literární estét bude pravděpodobně konstatovat, že *Věnce* jsou poesii mnohem vynalézavější, původnější a patrně i "větší". Čtenáři však utkví v paměti spíše některý verš, nebo celá sloka, *Zamčených dveří*, k nimž mu autor podává klíč s tichým, ale hrdým a smířeným smutkem, s ujištěním, že "život nezůstane zítra stát" a že "vždy zas nové jaro se bude zimě vysmívat". — Pro toto nesobecké, radostné poselství přemoženého smutku, máme Poperovu knížku rádi.

PAVEL JAVOR

NAD RAŠINOVOU KNIHOU

Dělba práce a odborné školení umožnily pokroky civilizace. Přece však od nepaměti dli v lepších hlavách lidstva myšlenka, která přílišnou specializaci kritizuje, myšlenka filozofická. Vyskytuje se v nejrůznějších podobách: v platónské větě o filozofických vladařích a vládoucích filozofech, v poslání a v samém názvu "univerzity" jako učiliště obecného a nikoliv jen odborného vzdělání, v učeních panzofických, v knížkách, dnes tolik čtených, S. P. Snowa, který žádá, aby dnešní básníci více věděli o Planckově konstantě a vědátoci více o nepokojném lidském srdci, ba v samé podstatě moderního eseje, jenž ve svobodném světě kvete a za železnou oponou živoří na nesnadných pomezích mezi uměním a vědou, mezi beletrií a politikou, mezi racionalitou a mytem.

Kniha Miroslava Rašína *Uhlem na oblohu*, vydaná Universum Press Co. New

York, která na první pohled vyhlíží jako sbírka cestopisných črt, politických výkřiků a intimních úvah, nijak spolu nesusouvisejících, je dalším příkladem moderního protestu proti nelidské specializaci našeho mechanického nebo už dokonce elektronického věku, je projevem útěku moderního poutníka z úzkých a dusivých uliček stavů a řemesel dnešního labyrintu světa. Jméno Rašín zapsalo se několikrát krásným písmem do politických dějin naší vlasti. Pak-li nyní nositel tohoto jména — a sám praktický politik — vstupuje touto knihou do české beletrie, je to událost, kterou jsem chtěl vysvětlit výše uvedenými větami, a jež by měla nutit k přemýšlení fantasy bez politického vzdělání a politiky bez fantasie, kteří vykopali tak hluboký příkop mezi různými obory lidské činnosti, opovrhující vzděláním panzofickým. Zdá se mi, že ledacos z nešťastných událostí našich nejmmodernějších dějin bylo by možno osvětlit, ne-li vysvětlit, právě s tohoto hlediska. A ti, kteří v básnicích vidí zkameněliny zaslých věků, vypadají — abych užil Šaldova obratu — poněkud fosilně.

Nedivil bych se příliš, kdyby profesionální politikové, theologové, vědci a literární kritici, zvyklí na díla učesanější a méně výbušná, našli v Rašínově knize ledacos, co se jim nebude líbit. Jsem však přesvědčen, že na své si v ní přijde prostý člověk, zmítaný kosmickou úzkostí a přece tak statečný. V Rašínových esejích — neboť po pravdě jde o tuto světlou literární formu — tato statečná úzkost, jakoby krásně přeložená do krásné literatury z nejhlubších existencialistických filozofických spisů naší doby, spojuje poutem pravé lidskosti dnešní Brazílie s Če-

chy, barevně s bělochy, mudrce s bláznů, v jeden revoluční spolek srdce a ducha. A autor z esejí, zdánlivě spolu nesusouvisejících, víje jeden jediný podivný věnec všelidské bídy a slávy.

Rašínovy eseje nepatří do oné beletrie, která většinou v mnohých zemích chce čtenáře buď jen vychovávat nebo jen bavit. Patří však do literatury skutečně krásné, krásné nikoliv konvenční formou, nýbrž provokativním a neúprosným kladením otázek, na něž odpovědi jsou věčné a položeny před otázkami. Březina nám přikázal, abychom podle hloubky otázek měřili výšku duše. Ono "tajemné v umění", v umění Rašínově, se nemusí bát této těžké zkoušky.

Pověděná konstatování nechťjít být ukvapenou kritikou a tím méně přátelskou chválou. Chtěla jen vysvětlit, proč se z kapitoly *Ve stínu Vykupitele*, tak beletristicky namalované, dovíme více o politickém problému latinské Ameriky než z celého tuctu odborných publikací, vydávaných v poslední době o této části naší země, proč kapitola *Život na prach* je zřivavější kritikou materialistické vědy a komunismu než svedou napsat všechny novinářské články dohromady, a konečně proč autorovy uhlem na oblohu psané kliky háky se tolik podobají bleskům, dopadajícím přesně na vyhlédnuté místo.

Jako onen Kdosi, o němž básní Karel Hlaváček, i Miroslav Rašín na svém brazilském pobřeží hraje na hoboj v tmách píseň molovou . . . Nikoliv však jako vyděděný pastevec, nýbrž jako Král, jako zapalovatel ohňů pobřežních, které neuhasnou ani neplouvou, budeme-li my,

čeští exulanti, umět — jako autor této knižky—přeložit svoji "tesknou bezejmennou" v jiskry nových nadějí a nových činů.

PETR DEN

K POLÁKOVĚ SIBÍŘSKÉ ANABASI

Ve vysvětlení titulu "Anabase" se Dr. Polák poněkud mylí, Xenofontovo dílo *Anabasis* netýká se Alexandra Velikého, nýbrž popisuje ústup 10.000 Řeků ve službách perského krále Cyra mladšího, kteří po porážce u Kunaxy se vítězně probili na sever k Černému moři v r. 401 př. Kr., tedy před Alexandrovým pochodem do Asie.

V úvodní části opakuje a rozšiřuje autor své přesvědčení z *Masarykových Legií*, že Sověty od samého prvného počátku připravovaly zničení našich Legií, a cituje tentokrát značné množství pramenů na podporu svého tvrzení. V diskusi, kterou jsme spolu vedli ve *Sklizni* o tomto stanovisku, hájil jsem svůj názor, že tento úmysl pojaly teprve později, že nás neměly rády jako internacionalisty, ba že se nás bály jako jediné organizované síly. Proč tedy nás nenechat odejít, když neměly sílu nás přivlést? Oceňovaly také naše boje s Němci na Ukrajině, jichž se bály víc, a nás nechávaly téměř půl roku celkem bez překážek odjíždět dle původního ujednání do Francie, takže se dostala značná část vojska do Vladivostoku, kde již nemohly odjezd přezkazit. Též menší oddíl odejel do Francie přes Archangelsk bez překážek a i část srbské divize tudy odjela, pokud se pamatují, což vše svědčilo, že chtěly dodržet uje-

nání se spojenci o naší přepravě na západní frontu.

Proč tedy vidět i ve svědectví kap. Sadoula, komunisty a přítele Trockého, s kterým jednal o našem transportu na východ, klamání soudruha Trockého? Tedy bod, v němž se rozcházejí, že Sovětská vláda hned po listopadovém převratu i. 1917 počala úmysl nás zlikvidovat, zůstává při nejmenším sporný. Na moje námitky, že bude jasno, až budou přístupny ruské archivy, tvrdí Dr. Polák, že nikdy přístupny nebudou, že se takové věci nesvěřují archivům, s čímž však nelze souhlasit, poněvadž takový plán a jeho příprava se nedá řídit jen telefonicky nebo ústně.

Přes nové doklady autorovy, resp. jeho často osobní jejich výklady, stále se domnívám, že teprve v důsledku mezinárodní situace, přítomnosti spojeneckých oddílů, mezi nimiž byly i americké, rostoucího nepřátelství obyvatelstva, agitace čl. komunistů, odporu našich k odezdání zbraní a neskrývaného jejich chladu ba odporu k sovětskému režimu, přišly Sověty k myšlence nás zlikvidovat násilím. O jiných svých námitkách poukazuji pro nedostatek místa na *Sklizeň* 1959. Polákovu líčení událostí na Sjezdu vojska a ve výkonném jeho výboru je jistě autentické, poněvadž sám byl jeho aktivním členem. Líčení bojů a operací je pravdivě zachyceno v hlavních rysech, v některých případech, jako proč vladivostocká skupina vystoupila tak pozdě, podává autor mně neznámé podrobnosti a ukazuje, v jak nesnadných podmínkách dovedlo naše vojsko dobytí vítězství. Dodal bych pouze, že jsme měli morální pomoc v obyvatelstvu, což nijak na zásluze

neubírá. Pro málo místa nemohu se šířiti o podrobnostech, nesouhlasím však aspoň, jako účastník novonikolajevské skupiny, s výtkou Gajdovi, že místo, aby soustředil svou akci na rychlé spojení částí na magistrále, poslal na barnaulskou trať a na jih a na východ proti Tajze oddíly, které pak musil odvolat na druhá místa. Pokládám tuto Gajdovu disposici za správnou, poněvadž si musil zabezpečit boky vzhledem k zprávám o blížících se rudých s těchto stran. Ovšem autorova charakteristika generála Gajdy, kritika někdy snad osobní, je správná. Byl to člověk dobrodružný, nedemokratický, nezřízené citlivosti, takže dovedl opustit naše hnutí a přejít ke Kolčakovi.

Velmi obšírně popisuje Dr. Polák vývoj politických událostí na Sibiři po jejím osvobození, a ličí marné naše pokusy o vliv na jejich směr v demokratickém duchu. Má také pravdu, že vůdcové nebyli zrahi, že obyvatelstvo nemělo chut' dobrovolně bojovat, takže vznikaly chaotické poměry, které zavinily pak zásah reakcionářských důstojníků a Kolčaka, za něž lid byl tím méně ochoten jíti do boje, a tak musily věci dospěti ku tragickému konci. A k němu, jak autor ličí dle pravdy, přispěly nemálo neuvážené, často protichůdné zásahy spojenců, kteří se nedovedli orientovat v tehdejších poměrech z neznalosti řeči, z neúplnosti zpráv svých zástupců, pro vzdálenost svých vlád a hlavně pro nesouhlas názorů na intervenci a nekoordinaci případných akcí. To vše platilo i na naši pařížskou odbočku Národní Rady, která byla více méně pod jejich vlivem, což bylo pochopitelné. Vše to připomíná situaci před druhou válkou i dnešní; je zde stejná nerozhodnost de-

mokracii, neujasnění jejich cílů a důsledků pro budoucnost. Kdyby se tehdy byly rozhodly pomoci nám ne sliby, ale několika divizemi, nestály by dnes před smrtelným nebezpečím své existence a svobody celého světa. Ale demokracie rychle zapomínají a zní velmi ironicky citovaný blahopřejný telegram anglického ministerského předsedy Lloyd George Masarykovi k vítězství Legií, "že tuto službu nikdy spojenci nezapomenou", když si vzpomeneme na Chamberlainova slova o málo známém národě ve střední Evropě za Mnichova.

K závěru knihy, že anabase sibiřských Legií byla nesmrtelnou stránkou naší novodobé historie, a že byla rozhodující pro znovuzískání samostatnosti, bez níž by diplomatická akce sotva byla dosáhla úplného cíle, se připojují i za cenu, že mi bude vytýkáno stranicí.

Po formální stránce lze vytýknouti autoru stále ještě dosti rusizmů, byť' je řeč již lepší, ať již v užívání minulých přechodníků, jako "měvši", "dlevšich", nebo zájmen, která čeština vynechává, jako "So-věty — aniž by ony byly znaly—přikročily", neb ruských výrazů jako "rozstřel" místo "zastřelení", a konečně slovosledu. Některé gramatické chyby lze snad vysvětlit nedostatečnou korekturou. Bylo by též knize prospělo, kdyby dnešnímu čtenáři vysvětlila výrazy jako "kadeti", což je zkratka politické strany konstitučních demokratů, nebo skutečnost, že řada měst má dnes změněná jména (Novonikolajevsk-Novosibirsk, Samara-Kujbyšev, Jekaterinburg-Sverdlovsk). U tohoto místa postrádám v knize zmínku, že Legie byly nepřímou příčinou smrti carské rodiny tam vězněné, poněvadž se bolševici obá-

vali, že bychom je osvobodili při rychlém postupu na toto místo ze dvou stran. Malá schematická mapka mohla být velmi užitečnou pro sledování událostí a operací. V celku lze hodnotit Polákovu knihu jako velmi záslužné dílo z mnoha důvodů, které jsem již uvedl ve *Skluzní* při první její části o *Masarykových Legiích*, a doufejme, že tentokrát bude její ohlas větší, zejména v řadách účastníků, kteří jsou mezi námi a že dojde k uveřejňování osobních vzpomínek a zážitků oné slavné doby.

VÁCLAV LÁSKA

ZNEUŽITÍ PARLAMENTU K ZNIČENÍ DEMOKRACIE

Vzdělanci by neměli číst jen články o komunismu a po případě proti komunismu, nýbrž by měli číst především komunistické texty v jejich původním znění. Proto nutno uvítat, že Neodvislé informační středisko I. I. C. v Londýně a Universum Press Company v New Yorku nedávno vydaly původní a nezměněný český text studie člena sekretariátu Komunistické strany československé, oddělení "Agitprop", Jana Kozáka, která má typický marxistický název *Možnost revolučního využití parlamentu při přechodu k socialismu a úloha lidových mas*. Studie byla původně otištěna v "Přspěvcích o dějinám KSČ" a byla předmětem důkladné debaty na teoretické konferenci učitelů Vysoké stranické školy v Praze v roce 1957. V podstatě jde o upřímné a nešikovné senzační odhalení nemravnosti a bezohlednosti komunistického boje proti demokracii, boje, který se neštítel zneužít demokratických svobod a parlamentární-

ho zřízení Republiky k zničení těchto svobod a demokratických institucí. Například kapitola, líčící komunistický zápas o novou pozemkovou "reformu", je cynicky nazvána "Konec selekého stavu", protože se otevřeně přiznává, že komunistům nešlo o poskytnutí půdy bezzemkům nebo maloročníkům, nýbrž prostě o likvidaci seleké třídy. Čtenář s nevolí zde čte, že komunistům nebyl parlament nejvyšším zákonodárným sborem, nýbrž předmětem "vyučování" a "nátlaku", kterým se pomalu a jistě měnil v nástroj mocenské síly, která stála mimo parlament v sekretariátu komunistické strany a v Moskvě. Číst tato a jiná komunistická přiznání a znovu si uvědomit ničemnou hru, s níž se komunisté chystají zničit i demokracie pevnější, než byla naše, je povinností každého demokrata.

LADISLAV RADIMSKÝ

Knížku jest možno objednat jak v českém, tak i v anglickém vydání u Universum Press Co., 149 Wooster Street, New York 12, N. Y. — Cena \$ 1.00.

O KULTURNÍCH SBORNÍCÍCH, KTERÉ SI ŘÍKAJÍ STUDIE

mělo by se psát víc, než se píše dosud. Jejich obsažné sešity jsou sbírkami vážných českých vědeckých prací vysoké úrovně, opravdových studií, které *Perspektivy* nehodlají v budoucnu přecházet mlčením.

Studie vydává od roku 1958 Křesťanská akademie v Římě, za jejich ediční komisi se podpisuje bývalý profesor Karlovy university v Praze, dr. František Planer a jejich spiritus rector je dr. Karel Vrána. Vznikly z potřeby pěstovat vědu

v jazyku českém i mimo hranice Československa. Napsalyť ve svém prvním sešitu, že je přirozené, že čeští autoři, žijící v cizině, musí posílat své vědecké práce do cizojazyčných časopisů, což má jistě svůj velký význam — poněvadž věda a pravda nezná těsné hranice nacionalismu. Že však každý autor je rád, může-li rozmnožit svůj národní vědecký kapitál a nemusí-li jej ukládat jen v cizích valutách. A každý čtenář, dychtící nasytit svou duši vědou, zasedne — podle slov zakládacích listiny Karlovy university — raději k svému stolu, třeba jen chudě vypravenému, aby se nemusel sytit jen s cizích stolů, i kdyby byly připraveny bohaté. Vidíme tedy hned, že v *Studii*ch vane jiný duch, než na sjezdu SVU ve Washingtonu, kde přednášky se musejí konat "vesměš" v jazyku anglickém.

V čele každého sešitu *Studii* je otištěno jejich heslo "Pravda vás osvobodí" a čtenář rád potvrdí, že tomuto heslu sborníky slouží poctivě a podle svého nejlepšího přesvědčení.

Procházíme-li letmo sedmi sešity, které vyšly do chvíle, kdy píší tyto řádky, zjistíme, že část každého sešitu je věnována filozofii, která je v nich ovšem spojena často s teologií v nejšířším slova smyslu. I když společným jmenovatelem mnohých článků je novothomismus, přece v *Studii*ch nalézáme i články o známém protestantském představiteli moderního existencialismu Karlu Jasperovi nebo o vědci A. N. Whiteheadovi. Některé články se zabývají problémy moderní vědy, zejména fyziky a biologie, a po jejich přečtení rádi přiznáváme, že každý rozpor mezi vírou a vědou je jen nedoro-

zuměním dočasným, zaviněným nedostačnou erudiicí jedné nebo druhé strany. *Studie* ovšem neopomíjí i historii, především historií českou a církevní. Již první sešit přinesl článek profesora Dvorníka o "Příčinách východního rozkolu" a několik zajímavých statí jedná o problematice husitské doby, o níž je v článku dra Pavla Želivana o Mistru Štěpánu z Pálče i v článku Ludvíka Urbánka o Jakoubkovci ze Stříbra mluveno v duchu chvalyhodné tolerance a porozumění.

Studie se však nevyhýbají přítomnosti a moderním politickým problémům. Studují otázky lidských práv v duchu tak zvaného práva přirozeného, jehož se dnes bohužel málo vzpomíná, všimají si otázek, souvisejících s Evropskou konfederací, i otázek, které brzdí vývoj Spojených národů, aby se staly lepším nástrojem k pokojnému soužití národů. *Studie* jsou ovšem také bojovníky proti mezinárodnímu komunismu.

Mnohé statě *Studii* se týkají umění a literatury. Najdeme zde causerii o moderní hudbě Sergeje Prokofieva, o Mickiewiczovi, o knize Borise Pasternaka, kritiku překladu básní Doktora Živaga, článek o výtvarném umění a estetické výchově v období kulturního revisionismu v ČSR, články o díle českého kněze Aloise Musila v arabském světě a studii o původu podivných jmen vrahů svaté Ludmily, jak se vyskytují již v Kristianově Legendě, a jejichž původ hledá Emil Walter na dalekém severu.

Až se jednou budou psát dějiny československého kulturního exilu po roce 1948, budou muset říci více než jen několik slov o *Studii*ch. Neboť jejich sešity dokazují, že se i v temné době venku česky

psalo a přemýšlelo způsobem, který celé-
mu našemu národu bude muset být při-
pán k dobru.

LADISLAV RADIMSKÝ

PŘILIS ŠTĚDRÝ VEČER

O takto nazvané komedii od Vratislava Blažka, která vyšla v Praze jako svazek 97 "Her lidového jeviště", psaly nedávno i "New York Times": podle jejich vídeňského dopisovatele má tato komedie, kritizující chyby komunistického režimu, v Československu pochopitelný úspěch. Děj není složitý. Do rodiny tak zvaného "dělnického" ředitele přichází na štědrovečerní večeři neočekávaný host — ženich ředitelovy dcery Hanky. Ukáže se, že nemá "kladný poměr k socialistickému zřízení". Otec odejde do Štědrovečerní noci, aby vypátral okolnosti, které mladíka k tomuto stanovisku přivedly. Vrací se k ránu, když zjistil, že hoch již před lety se střetl s křivdou spáchanou na jeho kamarádovi, který byl vyhozen ze společnosti mladých pro bývalou příslušnost svého otce ke kapitalistickým nepřítelům. Náš hrdina tehdy otevřeně řekl své mínění o této nespravedlnosti, nedostal se proto na vysokou školu a hrdě (!) stěhuje piana. Hančin otec po tomto vyšetření je nyní ochoten mu pomoci najít lepší místo (což místo dělníka není dost dobré?) v socialistické společnosti — patrně ovšem také proto, že jeho dcera čeká dítě.

Pražskému obecenstvu se přirozeně musí líbit hra, ozývají-li se z jeviště věty, které se dlouho nesměly říkat, například "Co je špatné lidsky, je špatné i politicky", nebo přiznává-li se, že i bez "kladného poměru k socialistickému zřízení" lze v

PERSPECTIVY 64

Československu dělat slušnou kariéru, řve-li se pokrytecky a hodně hlasitě v průvodu na prvního máje. Čtenáři však neujde, že se všude kritizují jen hříchy režimu a nikoliv režim sám — jakoby hříchy režimu byly něčím náhodným a vnějším a nikoliv projevem jeho podstaty. Jde tedy zde vysloveně o tak zvaný gradualismus, který hledí napravit, co se dá, a tím vlastně pomáhá trvalosti režimu. Tento gradualismus je ovšem projevem občanské statečnosti a je v Praze na místě víc, než třeba v Novém Yorku nebo v Paříži. Čtu-li takové české hry nebo knihy, jistě dobře míněné a užitečné, je mi vždy smutno. Ptám se, proč je třeba znovu a znovu v knihách i na jevišti objevovat něco, co každý průměrný člověk ví a věděl od počátku? Proč je smutným údlem české literatury bojovat stále jen o věci samozřejmé — na příklad na počátku devatenáctého století o český jazyk a v polovině dvacátého století o trochu té lidskosti — zatím co jiné a šťastnější literatury mohou bojovat o mety vyšší a ne tak samozřejmé? Proč vnější nátlak — germanisační, nacistický, komunistický — nutí českou literaturu, aby mýjela hlubší problematiku všelidskou a věčně moderní, a ubíjela se na problémech pouhého přežívání? Omlouvám se za takových poměrů Vratislavu Blažkovi, že nedovedu zhodnotit jeho dramatický talent. Podobá se mi člověku, který na stavbě poklízí hromádky špíny — což je jistě práce veleužitečná. Avšak jak rozhodnout, zda je dobrým architektem, dobrým a hlubokým dramatikem? Jak máte rozhodnout, co v něm je a co by v něm být *mohlo*, kdyby se mu nemuselo tleskat už jen za jeho občanskou statečnost, která je tak vzácná?

PETR DEN

Upozorňujeme na knihy, vydané nakladatelstvím
Perspektiv:

"PŮLNOČNÍ PACIENT"

od Egona Hostovského — stran 192, cena 2.50 dol.

•

"DEMOKRATICKÝ MANIFEST"

od Ferdinanda Peroutky — stran 168, cena 2.50 dol.

•

"KOUŘ Z ITHAKY"

od Pavla Javora — stran 100, cena 1.50 dol.

•

"POČITADLO"

od Petra Dena — stran 116, cena 2.00 dol.

•

VE VLÁDÁCH DRUHÉ REPUBLIKY

od dr. Ladislav K. Feierabenda — stran 208,
cena 2.50 dol.

•

"UHLEM NA OBLOHU"

od dr. Miroslava Rašina — stran 112, cena 2.00 dol.

Objednávky adresujte na Universum Press Co., 149 Wooster
Street, New York 12, N. Y.